

רבי שמעון.¹ אומר החכמה תעז לזככם מעשרה שלישים אשר היו בעיר (קהלת ד' י"ט) וכי עשרה שלישים הם בעיר. והלא אין?² אלא שליט אחד. ומה תלמוד לומר מעשרה שלישים. אלא כל תלמיד חכם שהוא קורא ושונה ועוסק בתורה ועושה תשובה ומעשים טובים ניצל מעשרה קשים.³ אלו הן שתי עיניו שתי אזניו שתי ידיו שתי רגליו ופיו וגופו.⁴ שתי עיניו שרואה בהם ממון שאינו שלו.⁵ שכך שנו חכמים במשנה אל תתן עיניך בממון שאינו שלך שהן שוקעות בשערי רגיעה.⁶ שתי אזניו שהוא שומע

פרק א': ¹ בעל יזקוקין דנורא הגיה בן יוחאי וכן מוכח מדרלקמן: ² ה"ל הגיה אינו, ותי"ל להלן בנוסחת חילוקט; ³ כל' דברים קשים שגוברין עליו כשם שהקשה מנצח את הרק: ⁴ גרסינן בגדרים ל"ב ע"ב (סמא). ואולי הוא לר' אמי בר אבא שהוכרז ללייל בזה) ההכמה תענו לחכם זו תשובה ומעשים טובים. מעשרה שלימים אלו הן שתי עינים ושתי אוזנים ושתי רגלים וראש הגיהה ופה. וכל' שעי' החכמה מנצח אותן, והובא בילקוט קהלת ד' תתק"ע. ואח"כ כתב בר אבא אחר וכי יש עשרה שלימים במקום אחד והלא אין, אם אלא שליט אחד זה הרעו ונבאי אחד זה מלאך המות. ומה ת"ל שמועטרים. אלא שאפילו אדם קרוא ושונה משמשת ה' וישב בתענית ומאכיל רעבים ומשקה צמאים ומליבש ועודומים ומלמד שהוא ניצול מ' דברים שמחייבין אותו אלו הם עיניו (כ' כדלעיל. כך נרמז בגליון). והדברים צדיקים תיקון והגהה. וברש"י קהלת שם. ד"א מעשרה שלימים אלו עשרה דברים שמחייבין את האדם. שתי עיניו מראין אותו דבריה. שתי אוזניו משמיעין אותו דברים בטלים. שתי ידיו שגול' ויחזקום בהן. שתי רגליו שמוליכין אותו לדבר עבירה. ופיו ולבו. ונראה שהיא מ"ם באשגרת לשאמר וצ"ל ופיו וזופו. שתי שהיא לפניו. וכדמסיים גופו שהוא חוטא בו. ונראה כי גופו כאן כעין שאיננו בגמרא (עיי' ערוך ערך גיה וערך ג' ב' ו' ה') אלא דהתם הענין הוא באבריה איננו שמל את עצמו ע"כ אמרו דראש הגיהה (ואולי אמרו גופו שעי' אבר זה הוא מזעזע כל איברי הגוף כמו שאמרו בירושלמי ברכות פ' ההואה אמר הקב"ה אתה ויעותה איברך על דבר שאינו שלך וכו'). ולשונם בב"ר פ"ח וזו מוגעת את האדם). ואח"כ כתב רש"י בקהלת שם. ד"א זה נח וכו' זה אברהם וכו' זה משה וכו'. (ואלו הדברים הם לפנינו בקהלת רבה) ומסיים. כל הפנים הללו במדרש ואינו יכול לישב עליהן מקרא שלאחריו וכו'. ומשמע מלשונם שהדרוש אילו עשרה דברים שמחייבין וכו' היה לפני במדרש קהלת שם. אבל לפנינו ליתא. ועכ"פ הדברים דוגמא לעומר שלפנינו: ⁵ אינו מדברי רשב"י אלא ממסדר המדרש שפ"י דברי רשב"י: ⁶ בעל יזקוקין דנורא הגיה שהן שוקעות בארץ אפי' אם הם בשערי רקיע (ונדחק באמרם שכך שנו חכמים בממשנה) ונעלם ממנו שהמאמר הוא במס' דרך ארץ וזוטא פ"ד. ושם גרסינן אל תהן עיניך בממון שאינו שלך שהן משקעות שיעי הרקיע. וכו"ה בד"א רבא הנדפס בהלכות גדולות עפ"י בח"י רומי. ועיניו של דבר הוא כמו שמוכא שם בשם ס"א (מבחרתו מדוכעות). ואל תל עיניך בממון שאינו שלך שהוא מאפל ואותך כאישון לילה ואפילה. שאבמא אין זו נוסחא אחרינא אלא פירוש בשימה כחול שהן הללו והובא לפנינו. ואמתת הפירוש הזה מוכחת מסיפא דהתם. ששנו שם. עיניך שלא נתת בממון שאינו שלך ה'.

בהן דברים בטלים, שכן שנו חכמים במשנה. אל תשמיע לאזניך דברים בטלים (נבויה) [שהן נכוות] קודם לאברים: ⁷ שתי ידיי, שהוא גונב וגוזל וחומס בהן, שכן שנו חכמים..... ⁸ יקרא אדם וישנה ויעשה צדקות כל ימיו ויהיה מאכיל רעבים ומשקה צמאים ומלביש ערומים ופודה שבויים אינו מספיק להבל היוצא מפיו אפי' שעשה אחת, שנאמר כל עמל אדם לפיהו (קהלת י' ט): ⁹ גופי, שהוא חוטא בו:

ועוד דבר אחר אמר ר' שמעון בן יוחאי כל הנותן דברי תורה על לבו מעבירין ממנו הרהורי עבירה הרהורי חרב הרהורי מלכות הרהורי שמות הרהורי יצר הרע הרהורי זנות הרהורי אשה רעה הרהורי עבודה זרה הרהורי עול בשר ודם הרהורי דברים בטלים..... ¹⁰ שנאמר תחת

מאיר עין

ואירו באישן חשך [ואפיה (הגר"א)] שנאמר וזרח בחושך אורך ואפלתך כצהרים (ישעיה ג"ח י'). ופי' משקעות שערי הרקיע, מחשיכות האור הבא משערי הרקיע, וכענין שנאמר נגששה כעורים וגו' כשלנו בצהרים כנשף (שם ג' י'). ופי' נוסחתנו שהן שוקעות בשערי רקיע, מלשון שקיעת החמה, שאורן שוקע בשערי רקיע שמשם האור יוצא וכענין כשלנו בצהרים כנשף, ומאן דגרים הכי לא משתבש ומאן דגרים הכי לא משתבש: ¹ במס' ד"א שם, ואל תתן אזניך לשמוע דברים בטלים שהן נכוות תחלה לאיברך, ובכחוות ה' ע"ב, ת"ד אל ישמוע אדם לאזניו דברים בטלים מפני שהן נכוות תחלה לאיבריו, ועיי' ש"ש ברש"י, ובעל זיקוקין דנורא הגיה מפני שהן נכוות תחלה קודם לשאר איברים: ² המאמר קמוע ומשובש, ונשמטו בבית דשתי רגליו ודפיו וקצת מבבא דשתי ידיי, ונוסחת בעל זיקוקין דנורא שעשה לו היא, שתי ידים ושתי רגלים שהיא הולך וגונב וגוזל וחומס בהן שכן שנו חכמים לעולם יהא אדם הולך אל בית המדרש ויהא קורא וישנה ויעשה צדקות כל ימיו ויהיה מאכיל רעבים ויהא משקה הצמאים ויהא מלביש ערומים וילך ויפדה שבויים ואפי' אם אדם עושה כל זאת אינו מספיק להבל וכו' ופיו וגופו שהוא חוטא בהם, והנה המציא לו נוסחא עפ"י דמיונו ושינה הדברים שעודם לפנינו והעלה חרס בידו, שלא די שלא השלים מה שחסר אלא השחית את שארית הפליטה, וכך הם הדברים במס' ד"א שם, ואל יספר פיר לשון הרע שהוא נכנס תחלה לרדן, ואל ימצא בידך (לה"ר), וכן ליתא בד"א ע"פי כתי' הנ"ל לא דבר רע ולא דבר גזל שכל איברך יעידו כך, ואל יקדמוך רגליך לדבר עבירה שמא יקדמך מלאך המות, ובסיפא שם, פיר שלא ספר לשון הרע עליו ויהרגו כל בעלי הרגום (הגר"א בעלי מריבה), פיר שעסק בתורה עליו ויבדקו כל בעלי ברכה, ידיך ששמרת מגזל מה יעשו לך כל בני עולה, ידיך שלא קפצת מן הצדקה מה יעשו לך כל בעלי כסף וזהב (הגר"א כל בעלי זרוע), רגליך שלא קדמוך לדבר עבירה מה יעשה לך מלאך המות, וכעין אלו דברים חסר לפנינו, ובעל המאמר שלפנינו סרס הסדר הזה ותפס הפה באחרונה לפי שרצה לסיים בענין הפה ותוא מה שנשאר עוד לפנינו יקרא אדם וכו', ועי' אלה הדברים יש להגיה: במשנה ואל ימצא בידך לא דבר רע ולא דבר גזל שכל איברך יעידו כך, שתי רגליו, שהוא רץ בהן לדבר עבירה, שכן שנו חכמים במשנה ואל יקדמוך רגליך לדבר עבירה שמא יקדמך מלאך המות, ופיו, שמספר בו לשון הרע שכן שנו חכמים במשנה אל יספר פיר לה"ר שהוא נכנס תחלה לרדן, ואפי' אם יקרא אדם וכו': ³ מה שסיים בענין פיו נמצא בויקרא דבא פ"ד, ד"א נפש כי תחטא, וש"ה כל עמל אדם לפיהו א"ר שמואל בר אמי מה שסיגל אדם מצות ומעשים טובים אינו מספיק להבל היוצא מפיו, ופי' הר"ל, הבל דיבור של חטא כמ"ש איוב הבל יצפה פיהו, ומפני שהדיבור הוא עיקר גדר מותר האדם מן הבהמה לכן אינו מספיק כל מע"ט שסיגל נגד חטא שבו (ופי' בעל מ"ב רחוק), ונוסחת הילוקט בקהלת משובשת, ומה שחלה את דבריו במקרא דאיוב הוא רחוק, ופשוטן של דברים להבל כאן הוא הבל פה ממש כמו הבל פיהם של תשכ"ד (שבת ק"ט ע"ב) וכו', אף שאין הדיבור אלא הבל פה לא יועילו כל מצות ומע"ט לכפר עליו, כענין שנאמר כל צדקותיו אשר עשה לא תזכרנה במעלו אשר מעל וגו' (יהונתן ב"ה כ"ד), והכל היוצא מפיו שדיבורו עליו כאן הוא לשון הרע, ואמרו בירושלמי ויש פאה ד' דברים שהן נפרעין מן האדם בעוה"ז והקרן קיימת לו לעוה"ב ואילו הן ע"ז גע' וש"ד ולשון הרע כנגד כולן, ואמרו שם כל העבירות אדם חוטא בארץ ואלו חוטאין בשמים ובארץ, (במקרא כל עמל האדם); ⁴ באבות דר' נתן פ"ב הוצאת מוה"ר ש"ע כמקרא ואלו חוטאין בשמים ובארץ, (במקרא כל עמל האדם); ⁵ ממנו הרהורי הרבה, ומנה שם הרהורי רעב (תמורת עבירה, ובגדפסם הרהורי חרב הרהורי רעב) הרהורי

אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב מרב כל ועבדת את אויביך אשר ישלחנו ה' כך ברעב ובצמא ובעירום ובחסר כל וגו' (דברים כ"ח, מ"ז ומ"ח). תחת אשר לא עבדתי באהבה תעבדני באיבה. תחת אשר לא עבדתי בשמחה מרוב כל תעבדני ברעב ובצמא ובעירום ובחסר כל: ¹¹ ברעב כיצד ¹² בזמן שאדם מבקש טיפה של שכר לשחות וטיפה של חומץ (מבקשים ממנו אינו מוציא) [ואינו מוצא] אומות העולם מבקשין ממנו יין משובה שבמדינות. ¹³ בעירום (ובחסר כל) כיצד. בזמן שאדם מבקש ללבוש חלוק של פשתן או צמר ... אומות העולם מבקשין הימנו השיירים המופלאים. ¹⁴ בחוסר כל. בלא סיכה בלא נר מכאן אמרו כל מי שאין לו חומץ או מלח בתוך ביתו זו קללה שמקלליו בני אדם ¹⁵ שנאמר ותזנח משלום נפשי (איכה ג' י"ז) רבי אליעזר בן יעקב אומר זו הדלקת הנר. נשיתי טובה (שם). רבי יהושע אומר זה בית המרחץ. ר' עקיבא אומר זו אשה נאה ודירה נאה וכלים נאים. ר' נחמיה אומר זו פת נקיה ורחיצה של מוצאי שבת. ורבי יודא אומר צורכו של אדם. ¹⁶ רבי אומר

מאיר עין

שמות הרהורי זנות הרהורי יצר הרע והרהורי אשה רעה (ובנדרסים אשת איש. עיי"ש הערה א') הרהורי דברים בטלים הרהורי עול ב'וד. אולם הרהורי מלכות והרהורי עבודה זרה ליתניהו שם. ובאמת היינו מלכות היינו עול ב'וד. וכמו כן כיון דמנה הרהורי זנות א"כ הרהורי יצה"ר היינו עבודה זרה. ואפשר שנתפסות שונות הן שנתערכו לפנינו (וע"ע שם הערה ז'). ושם מסיים. שכן כתוב בספר תהלים ע"י דוד מלך ישראל פקודי ה' ישרים משמחי לב מנות ה' ברה מאירת עינים (י"ט ט') וכל שאינו נותן דברי תורה על לבו נותנין לו הרהורין הרבה הרהורי רעב וכו' שכן כתיב במשנה תורה ע"י משה רבינו והיו כך לאות ולמופת ובודרך עד עולם תחת אשר לא עבדת וגו'. והדברים מוכיחין שכל"ג גם לפנינו בסיום. דברים בטלים. ונקטע מן הרהורי דברים בטלים קמא עד דברים בטלים בתרא ע"י דמיון הלשון: ¹¹ התם ליתא ומתחיל ברעב כיצד. ומהר"ז שעכטער העתיק שם בהערה לכולא ממדרש הגדול פ' תבא על שם ר' נחוניא בן הקנה ובשינוי סגנון מלשון מדבר בעדו ללשון נסתר: ¹² התם גרים בזמן שאדם תאב לאכול פת שעורים ואינו מוצא או"ה מבקשין ממנו פת נקיה ובשר שמן. ובצמא כיצד בזמן וכו'. ולפנינו נקטע מן בזמן עד בזמן. ובמדרש הגדול הנוסחא לאכול פת חטים או פת שעורים. ואולי ציל פת קיבור או פת שעורים ונשתבש באשגורית לישנא: ¹³ התם גרים ובצמא כיצד בזמן שאדם מתאווה לשחות טיפה של חומץ טיפה של שכר ואינו מוצא או"ה מבקשין ממנו יין משובה שבכל המדינות. ובמדרש הגדול בזמן שאדם תאב וכו' יינות המשובחין בכל היינות: ¹⁴ התם גרים ובעירום כיצד בזמן שאדם יבא ללבוש חלוק של פשתן או של צמר ואינו מוצא או"ה מבקשין ממנו השיירים וכתב שם בכל המדינות: ¹⁵ התם גרים ובחוסר כל בלא נר בלא סכין ובלא שלחן. ד"א בחוסר כל בלא חומץ ובלא מלח זו היא קללה שמקלליו בה בני אדם אל יהי לך חומץ ומלח בתוך ביתך. ובמדרש הגדול בלא נר בלא סיכה בלא שטחין. ד"א בלא מלח בלא חומץ בלא שמן. שכל מי שאין לו מלח בתוך ביתו זו היא קללה שמקלליו בו פת אדם. ועפ"ז יש לתקן המאמר שלפנינו (ובעל זיקוקין גמולא תעה והשחית פני המאמר והתעה אחרים). וטובינא דחבימי מוהר"ז שעכטער רמז על נדרים מ"א ע"א. והתם גרסינן בחוסר כל א"ר אמי אמר רב בלא נר ובלא שלחן. רב חסדא אמר בלא אשה. רב ששת אמר בלא שמיש. רב נחמן אמר בלא דעה. תנא בלא מלח ובלא רבב (רש"י) דמלפת בהו. כל' ללפת את הפת ע"י ברכות מ' ע"א. וטובל בחומץ היא מקרא מלא רות ב' י"ד). והתם מייית להו דרך אגב. דאמר התם ר' אמי אמר רב עשה לך כלי גולה זו נר וקערה ושיטח (ונראה דצ"ל בלא נר ובלא שטחין. ונשתבש למלת שלחן. או שהיה כתוב שלחין או שילחא דהיינו שיטח ע"י בערך ערך שלח ג'). ונראה דאינך אמוראי לאו לפרושי קרא אתי. אלא רב חסדא קרי על עצמו הכי. שהגוי לצ"ב שנים (מו"ק כ"ח ע"א) ומסתמא מתה עליו אשתו בחייו שכבר קראו זקנה (שם ט' ע"ב). ור' ששת סגי נהור הוה והיה נסמך על שמעיה וצריך לו. ודברי ר"ג פשוטים כדמסיק התם עיי"ש: ¹⁶ במדרש איכה נשיתי טובה ארשב"ג זו רחיצת ידים ורגלים אחר המרחץ. ונראה שהדברים שם מקוטעים ומשובשים. ועיי' במדרש קהלת פ"ו כי בהבל בא בלא נר ובלא מרחץ. ובירושלמי ברכות פ"ד ה"א ובראשית רבא פל"ז שגער שחם מתים בתשנוק בלא נר ובלא מרחץ.

ובמה קונה אביו שבשמים. ר' אליעזר בן יעקב אומר קונהו בתלמוד תורה ובמעשים טובים. והקב"ה מקנהו העולם הזה והעולם הבא. במה הקב"ה קונה את האדם. מתוך אהבה ויראה ומתוך ענוה ומתוך שפל רוח ומתוך רחמים ומתוך שלום ומתוך מרבה ישיבה ומתוך דבוק חברים ומתוך פלפול התלמידים ומתוך לאו לאו ומתוך הן הן מתוך עמל מתוך דרך ארץ;¹⁸

מאיר עין

וּבִשְׁבַע כ"ה ע"ב גרסינן. מאי וּתְזַנְה מוּשְׁלוֹם נִפְשֵׁי אִיד אֲבָהוּ ז' הִדְרַקְתָּ נֵר בִּשְׁבַת. נִשְׁתִּי טוֹבָה אִיד יוֹמִי
זוה בית המרחץ. [אִיד חַיִּי בר אבא] אָמַר ר' יוֹחָנָן ז' רַחֲצִית יָדִים וְרַגְלִים בַּחֲמִין. רַבִּי יִצְחָק נִפְחָא אִמֵּר
זו מטה נאה וכלים נאים שעליה. ר' אבא אָמַר ז' מִטָּה מוֹעֵצָה וְאִשָּׁה מְקוּשֶׁשֶׁת לְחַלְמוּדֵי הַכְּמוֹס (עיי'
בהגהות דקדוקי סופרים ובילקוט איכה). וְסִירוּשָׁן שֶׁל אֵלֶּה הַדְּבָרִים הוּא מַתְּבָאָר עַפ"י הַגְּמָרָא דַּעֲרִיכִין ס"ז
ע"ב עַד הֵיכָן כְּחֻלְתֵּי יוֹסִירוּן וכו'. ואִמָּר שָׁכַל אֵלֹּו בְּכָלֹל יוֹסִירוּן כִּי שְׁנָאמָר בְּהַם נִשְׁתִּי טוֹבָה. שְׁבַת כֵּן
הַיּוֹאֵם שֶׁעַל בְּרִיתָא. וְכִי אִיזִיזוּ עֲשֵׂי ר' עִינִי. וְפִי מִטָּה מוֹעֵצָה. הֵייוֹן לְהִסָּב לְסִפּוּרֵת וְשִׁבְתָּ וְכֵן
אִשָּׁה מְקוּשֶׁשֶׁת לְכָבוֹד שֶׁבַת. וְלִנְסוּחֶינָהּ בְּרִיתָא דִּנְהִיא הוּא וְלֹאן דְּרוּקָא לְכָבוֹד שֶׁבַת אִיזִיזוּ. אֲבָל כִּדְרָא
דַּאֲמִוּרָא שְׁאִין הַבֶּשֶׂר הֵמָּה מַרְגִּישׁ בְּאִיזוּמָל לֹא נִצְעָרוּ עַל כִּיּוּצָא בְּאֵלֹו הַדְּבָרִים רַק לְכָבוֹד שֶׁבַת. וְעִנִּין
רַחֲצִיָּה שֶׁל מוֹצָאֵי שֶׁבַת לֹא אִיתְפָּרֵשׁ לִי. וְרֵאשִׁיתִי בְּכָל בּוֹ סִי מ"א בְּרִינֵי מוֹיֵשׁ שִׁכְתִּי. וְנִהְיָו הַנִּשְׁמִים לְדִלּוֹת
מִיִּם בְּמוֹיֵשׁ תִּכָּךְ שֶׁמִּטְעֵנוּ בְּרִכּוֹ שֶׁמִּצְעֵנוּ בַּהֲגָדָה שֶׁבִּאֲרָה שֶׁל מִרִים כִּימָה שֶׁל טְבִירָה וְכֵל מוֹיֵשׁ (מַחְזִירוֹן)
(מַחְזִירוֹת) עַל כֹּל מַעֲיִינוֹת וְעַל כֹּל בִּאֲרוֹת וְכֵל מִי שֶׁהוּא הוֹלֵךְ וְיוֹדֵמָן לוֹ [מֵאוֹתָן] מִיִּם וְיוֹשְׁתָּה אִפִּי' כֵּל גּוֹפּוֹ
מוֹכֵה שְׁחִין מִיד נִרְפָּא. וְהַמֵּשׁ בְּאֲדָם אֶחָד שְׁחִינָה מוֹכֵהת שְׁחִין הוֹלֵכֵה אֲשֶׁתוֹ וְכֵן מְלֹאכָה כִּדְרָה מֵאוֹתָן תִּכָּמֵס
וְכֵן וְכָלֹךְ מִקּוֹם שֶׁרְחוֹת מוֹכֵהת שְׁחִין (וְכֹהֵלָה) וְכֵן הַבְּיָאָה בְּקִיּוּטוֹ וּבִשְׁנֵינֵי מַגְנָנֵי. וְעִנִּין
סְגוּלָּה אֲבֵרָה שֶׁל מִרִים הִיא בְּיוֹקְרָא רַבָּא פְּכ"ב וּבְבִמְדִּבְרָא רַבָּא פ' קֶרֶת. וְעַי' שְׁבַת ל"ה ע"א וּבפ"י ר' חֲנַנְיָא
שֶׁם וּבִירוּשְׁלָמִי כְּלָאִים פ"ט ה"ד. וְאִפְשָׁר שֶׁמִּטְעֵם זֶה נִהְיָו בְּרַחֲצִיָּה בְּמוֹצָאֵי שֶׁבַת. וְפִי צוּרְכּוֹ שֶׁל אֲדָם.
גִּיל דִּהֵייוֹן מַגְנָלִים יִפְסֵם. כְּדִגְרִיסִין רַבּוֹת ס' ע"ב כִּי סִיִּים מִסְּאִינָה לִימָא בִּירוֹךְ שֶׁעֲשֵׂה לִי כֹל צָרִכִּי:
17 הַדְּבָרִים שֶׁמּוֹבְשִׁים וְלֹא נִדְרֵעַ לִי דּוּגְמָא לֹזֶה הַמֵּאמָר. וְבַעַל זִיקוּקִין דִּנְדוּרָא עֲשֵׂה לִי מֵאֲמָר כְּפִי דַּמְיוֹנִי
וְאִלֵּי כֹתֵב עָלָיו פִּירוּשׁ אֲרוּךְ בִּדְרָכּוֹ. וְזוֹ נִסְתַּחֲתוּ. ר' מָאן דְּלֹא מִשִּׁי גְּדוֹל מִשִּׁי גְּדוֹל דְּסוּסָא וּמָאן
דְּלֹא מִשִּׁשׁ כְּפִי בִּירוּתָא שֶׁמִּשְׁמֵשׁ כְּלִי כִירָא. וְאִין אִילוֹ אֲלֵּא דְּבִרִי נִבְיָאוֹת. גַּם שִׁנְיָה פִּנִּי לִי הַמֵּאמָרִים.
שְׁהוּסִף בְּהֵם עַפ"י הַגְּמָרָא דִּשְׁבַת: 18 בְּסִדֵּר אִילוֹהִי רַבָּא צִד קב"ה. בְּמָה קוֹנָה אֲדָם אֵת אֲבִיו שֶׁבִּשְׁמַיִם
קוֹנָהוּ בְּמַעַז וְתַלְמוּד תּוֹרָה הִקְב"ה מִקְנִיָּהוּ הַעוֹה"ו הַעוֹה"ב וְיִמּוֹת הַמִּשְׁחָה. קוֹנָהוּ הִקְב"ה לְאֲדָם מִתּוֹךְ
אֲהָבָה וכו'. וְאִיזִיזוּ שִׁינוֹם שֶׁם עִינִי"ש (צוּרִיק לְהוּסִיף שֶׁם מִתּוֹךְ דְּרַחֲמִים כְּדִמְכֹּחַ בְּעַד קִמָּ"ג). וְיֵשׁ מִסִּים
מִתּוֹךְ הֵינן הֵינן. וְסוּיָמָא מִתּוֹךְ עֵמָל מִתּוֹךְ אֵלֵּיָא הַתֵּם. וְהֵינָה כֹּאן בַּעַל זִיקוּקִין דִּנְדוּרָא עֲמָל תַּחֲוֹרָה.
19 אֵם הֵייתִי וְכֵן לְהִלְגִּי הֵייתִי מְגִיֵּת מִתּוֹךְ עֵמָל תּוֹרָה וְעֵמָל דֶּרֶךְ אֲרָק. שְׁכּוּלָּה בְּסוּף מַה שֶּׁפּוֹרֵשׁ בַּתַּחֲלּוֹת:
וְאֵם דִּתְלִ"ח וְכֵן בְּרִיתָא וְכֵן הַרְוִיתָ בְּבָלִי וְיִירוּשְׁלָמִי. וְהָא דִּרְשִׁי בִּשְׁבַת פ"ק ע"א (וְדִפְרוּם וְאִתְפָּרֵשׁ)
הַשְּׁמִיטִי זֶה הַמֵּאמָר מִפְּנֵי רוּחַ עֲזוּסִים יִשְׁמֹות הַשְּׁלוּטָה (בְּהֵם). וְעִי' יִירוּשְׁלָמִי הַרְוִיתָ שֶׁם וכו"ר פִּצ"א וְקָחֵלָת
רַבָּא פ"ה כֹּד דִּמְךָ ר' סִימּוֹן וכו' אֲנִי שֶׁאֲבָדְנִי אֵת ר' סִימּוֹן מִי מִבֵּיא לָנוּ תַּחֲוֹרָתוֹ: 20 בִּשְׁבַת ס"ג ע"א
וְאִרָ"א אֲרִשְׁבִּיל אֵם תִּלָּח נֹקֵם וְנוֹטֵר כִּנְחָשׁ הוּא חֲגִירוֹהוּ עַל מַתְיָד אֵם עֵם הָאֲרִיךְ הוּא חֲסִיד אֵל תִּדּוּר
בִּשְׁכּוֹתָהּ. וּבִדְקוּקֵי סוּפְרִים אֵם תִּלָּח נֹטֵר אִיבָה כִּנְחָשׁ חֲגִירוֹהוּ וכו' עֵם הָאֲרִיךְ חֲסִיד הוּא. וְכֹהֵלָה הוּא הַבֵּיא
נִסְתַּחֲתוֹת עֲתִיקוֹת אֵם תִּלָּח נִחַשׁ הוּא. וְנִ

שמעו דבר ה' ה' החרדים אל דברו (ישעיה ס"ה ה') אמרו גדולה שנאה ששונאים עמי הארץ את תלמידי חכמים יותר משנאה ששונאים אותנו אומות העולם. שנאמר שמעו דבר ה' ה' החרדים אל דברו. הבוים את דברו לא נאמר אלא החרדים אל דברו. אמרו אחיכם שונאיםכם מגדיכם (שם) אחיכם. אלו בעלי מקרא (שונאים) [ששונאים] לבעלי משנה. (אחיכם אלא) [שונאים]. אלו בעלי משנה ששונאים בעלי תלמוד. (שונאים) מגדיכם. אלו מלמדי תינוקות שקורין ואין שונין. ואם קורין ושונין אין בהם דעת. ואסור לכבדן. ומכבדן יורש גיהנם לעצמו.²¹

מאיר עין

נדנא השמיט מלת אפילו והוסיף ואם ראתי עם הארץ. וכמשנה דבבות פ"ב מ"ה שנינו אין בור ירא הטא ולא עם הארץ חסיד. ותפירוש המתקבל על חלב כזה הוא מה שפי' במחזור ויטרי וז"ל. ולי נראה בור שלא למד כלל וכו' הואל ואינו מכיר בשום דבר ואינו יודע שבר המצות איך יירא ממנו לפיכך ישתדל אדם שילמוד. ולא עם הארץ חסיד אבל איפשר להיות ירא הטא דאמר מר (ברכות מ"ז ע"ב) איזה עם הארץ קרא ושנה ולא שימש ת"ח: ²² בפסחים מ"ט ע"ב תנא ר' חייא וכו' גדולה שנאה ששונאים עמי הארץ לת"ח יותר משנאה ששונאים עכו"ם את ישראל ונשותיהן יותר מהן. והאי דרשא ליתא התם. וס"ל להאי דרשא דתני קאמר קרא. שמעו דבר ה'. החרדים אל דברו. אחיכם שונאיםכם מגדיכם. למען שמי וגו'. ופורט המקרא שאף אלו בכלל החרדים הם האומרים למען שמי יכבד ה'. ואינם צריכים לת"ח ומאי אהנו לן ברנן. והנביא משיב על זה ונראה בשמחתכם והם יבוש. ובב"מ ס"פ אלו מציאות שנו דרש ר"י בר' אלעאי מ"ד שמעו דבר ה' ה' החרדים אל דברו אלו ת"ח. אמרו אחיכם אלו בעלי מקרא שונאיםכם אלו בעלי משנה מגדיכם אלו עמי הארץ שמא תאמר וכו' (עיי"ש ברש"י ותו'. ועי"ש מ"ש במבוא לס' אליהו רבא צד צ"ח). והדרוש בסגנון אחר ממה שהוא לפנינו (ובעל זיקוקין נזנא את פני המאמר והוסיף בו עפ"י דמיונו ועשה לו פירוש על נוסחאותיו). ומה שנאמר כאן בענין מלמדי תינוקות הוא דבר מבהיל שהרי אמרו בב"ב ה' ע"ב ומצדקי הרבים ככוכבים אלו מלמדי תינוקות. איכרא דהתם אמרו. כגון מאן אמר רב כגון ר' שמואל בר שילת וכו'. וא"כ לא על כל מלמדי תינוקות נאמר ומצדקי הרבים. ובמעשה תורה (בכל בו ס' ק"ח וב"המדר למחור"א יעללינעק הדר ב' צד צ"ט. ובקובץ דפוס ישן וינציאה ש"ד) שער שבעה. שבעה מתעסקים בצרכי צבור הפרנסים הדיינים השמשים הסופרים וגבאי צדקה ומלמדי תינוקות ועליהם נאמר והמשכילים וזהירו כוזהר הרקיע. וראיתי בפירקא דרבינו הקדוש שהוציא התכס מר שמואל שענבלום לבוב בבבא דשבעת ס' ט"ו. שבעה יורשין. גיהנם בזמן שאין עושין מלאכתן כאמנות. הסופר והלבלר בזמן שאין כותבין לש"ש. והטבח שאינו מוכר לאמנתו. ורופא בזמן שאינו רופא לש"ש. והמוכס והדיין ומלמדי תינוקות בזמן שאין עושין לאמתן. ואף חזן ביה"כ (ועיי' באדר"ב פל"ו שבעת אין לתם חלק לעוה"ב ואלו הן לבלר וסופר וטוב שברופאין ודיין לעירו וקוסם חזן ומבח. ואולי שצ"ל תמורת קוסם מוכס. וחזן היינו מלמד תינוקות. וכדתנן בשבת באמת אמרו חזון רואה היכן תינוקות קוראין). ר' יוסי ור' מאיר אומרים אף מי שתוא עשיר ביותר ואין לו תורה. שאם ראתי אדם שהוא משופע ביותר דע שהוא או לבלר או רופא או מלמד תינוקות ועליו הכתוב אוסר ויצא וראו כפגרי האנשים. א"ר יוסי פ"א היתני מהלך בדרך ומצאתי אדם אחד שהיה משופע ביותר ולובש צאטלית שהיא שזר ארבעים ושמונה מנה. וכשראתיו נרתעתי לאחוריו ונודעתי ונפלתיו ואמרתי שמא (מלאך) (מלך) הוא. לאחר שעה חזרתי אצלו ואמרתי לו מה שמך. ואמר לי יצחק בן חזניא שמו. וי"א ישוע בן לקוניא שמו. אמר לו כלום יש לך משנה (לא אמרתיו לי ואולי פירוש שאתה דומה כמלך). א"ל לאו. אמרתי לו מה מלאכתך. אמר לי אדם בטל הוא. אמרתי וכו' ברא הקב"ה דבר בטל בעולמו. אמר לי מלמד תינוקות אני. מיד בקשתי עליו רחמים. ונכנס יתוש בחוטמו והרגו (כל' שנכנס. וי"ו במקום שיו"ן בכמה מקומות. והוצרך לרחמים). באותה שעה אמר ר' יוסי ברוך המקום שבהר בחכמים ותלמידיהם שהיו אומרים מלמדי תינוקות לכם כמלך ודעתם כתינוקות. והנותן שלום למלמדי תינוקות כנותן שלום לע"ז ועובדה. והמכבדן יורש גיהנם לעצמו. והשואל בשלומן כוזק אכן למרקוליס (עפ"י המקרא צדורו אבן במרגמה כן נותן לכסיל כבוד. מושלי כ"ח. וחז"ל פירשו מרגמה מרקוליס חולין קל"ג ע"א). והאומר עליהן בשעת מיתתן ברוך דיין האמת אין לו חלק לעוה"ב. ולא עוד אלא שעליהן הכתוב אומר לא יאבה ה' סלוה לו (שהם בכלל האומרים שלום יהיה לי כי בשררות לבי אלך). עליהן אמר ישעיה שמעו דבר ה' ה' החרדים אל דברו. אחיכם אלו בעלי משנה שהן שונאים תלמוד שונאים הן עמי הארץ מגדיכם אלו מלמדי תינוקות שקורין

לעולם הוי דן את האדם לכף זכות ואל תכריעו לכף חובה. ואם למדת ממנו שנים ושלושה פרקים התיירא ממנו כאיש שמתירא מן השמים. לעולם יקנה אדם חבר לעצמו שיאכל עמו. . . . וישנה עמו ויקרא עמו ויגלה לו סתרי תורה וסתרי דרך ארץ שנאמר ויאמר ה' אל משה קח לך את יהושע [בן נון] איש אשר רוח (אלהים) בו (במדבר כ"ו י"ח). קח לך איש גברתן וענותן כמך. ללמדך שאין חבר נקנה אלא בלקיחה ואין חבר נקנה אלא בדמים. הדין לזכות דנין אותו לזכות:²²

מעשה באדם אחד שירד מגליל העליון לעשות מלאכה בדרום. אמרו עליו [על] אותו [האדם] אפ"י שלא קרא ולא שנה מאנשי מעשה היה.²³ [וְ] [הלך] להטפל אצל בעל בית אחד ועשה עמו מלאכה כל ימות השנה עד שהגיע יום הכיפורים.²⁴ כיון שהגיע ערב יוה"כ אמר לו תן לי שכרי שאלך לביתי ואפרנס בו ביתי. אמר לו אין לי מעות שאתן לך. והיה רואה תבואה בתוך ביתו. אמר לו תן לי תבואה. אמר לו אין לי תבואה. והיה רואה בהמה בתוך ביתו וכו'.²⁵ מה עשה הפועל. נטל כליו והפשילן לאחוריו והלך לביתו ולא נטל כלום. כיון שעבר יוה"כ ושמוני ימי החג עמד בעל הבית ושען שלש חמורים אחד של מאכל ואחד של משקה ואחד של תבואה

מאיר עין

ואין שונין שאלו שונים ואין בהם דעת אסור לכבדן; והנה אלו הדברים האחרונים הם עפ"י המדרש שלפנינו אלא שהם משובשים וצריכין חקוק. ובעיקרן של דברים נאמר. שאלה הדברים בשעתן ובמקומן נאמרו. וגם אנו יודעין כמה בתי ישראל נתקלקלו ע"י מלמדי תינוקות המשושפים (ובפרט ע"י אלו שהושמו באיזה מדינות ע"י הרשות). והנה הדורש נתן טעם לדבריו ואמר. שאין בהם דעת. כלל מדות ישרות ונכונות. וכבר אמרו (ס' אליהו רבה צד ל"ג) כל ת"ח שאין בו דעה בהמה טובה ממנו. ואיכא נוסחי בכלה סובה ממנו. וכ"ש אלו שאינם ת"ח. ובאדר"ג פ"מ קרי להו רבן גמליאל דג טמא. ואמר דג טמא כיצד בן עניים שלמד מקרא ומשנה הלכות ואגדות ואין בו דעה וכו'. ותו לא מידי: ²² אבות פ"א מ"ו יהושע בן פרחיה אומר עשה לך רב וקנה לך חבר והוי דן את כל האדם לכף זכות. ומפרש לכולהו באבות דר"ב פ"ה ושנו שם. וקנה לך חבר כיצד. מלמד שיקנה אדם חבר לעצמו שיאכל עמו וישתה עמו ויקרא עמו וישנה עמו (ועפ"י יש לתקן לפנינו) וישן עמו ויגלה לו כל סתרי סתרי תורה וסתרי דרך ארץ וכו'. ובספרי דברים פי' ש"ה ויאמר ה' אל משה קח לך את יהושע בן נון גברתן שכמותך (ואולי יש להוסיף וענותן שכמותך). קח לך את קח אלא לקיחה (עיי' ריש קידושין שהיא בכסף) לפי שאין חבר נקנה אלא בקשי קשיין. מכאן אמרו יקנה אדם חבר לעצמו להיות קורא עמו וישנה עמו ואוכל עמו וישתה עמו וגולה לו סתרי וכו'. וע"ע באדר"ג נוסחא ב' פי"ח. ובדרך ארץ זוטא פ"ג שנו הוי דן את חברך לכף זכות ואל תכריעו לכף חובה. ועיי' בכלה רבתי פ"ה. ובאדר"ג פ"ה מיייתי עלה מעשיות. ומ"ש ואם למדת ממנו וכו'. באבות פ"ד מ"ב לר"א בן שמוע. ומורא רבך כמורא שמים. ועיי' באדר"ג פכ"ז. ובברייתא דקנין תורה שנו הלומד מחבירו פרק א' וכו'. ²³ בצ"ל וכלו' שהיה בעל מעשים טובים ודן את חברו לכף זכות (ובעל זיקוקין דגורא השחית את הסגנון ואת הענין): ²⁴ בשבת קכ"ז ע"ב. ת"ר הדין חבריך לכף זכות דנין אותו לזכות. מעשה באדם אחד שירד מגליל העליון ונשכר אצל בע"הא אחד בדרום שלש שנים. ערב יום הכיפורים וכו'. ועוד איזה שינוים קלים. ובשאלתות פ' שמות אות מ' הביא להא ברייתא וגרים בה. ומעשה בר' עקיבא בן יוסף שהיה מושכר אצל ר"א בן הורקנוס ועשה עמו שלש שנים וכו'. ותימה בעיני על האי גברא רבא בעל דקדוקי סופרים שרמו על כל המקומות שהובא שם הסיפור חריף ותרש"ש ותשאלתות ומכורות המאור (ס' שכ"ז) וספר המוסר (פ"ה) ואגדות התלמוד. והעתיק את שגויו הנוסחאות שבהם. ששתק מזה שהשאלתות מייחס המאורע לר"ע עם ר"א בן הורקנוס. ובאמת שסוף הסיפור מפני הורקנוס בני וכו' מוכיח עכ"פ שאותו בעל הבית ר"א בן הורקנוס היה. ועיי' בילקום פ' קדושים שהביא הא דמס' שבועות ל' ע"א. בצדק תשפוט עמיתך הוי דן את חבריך לכף זכות. ואח"כ העתיק המעשה כבגמרא: ²⁵ קישע הסופר לפי שהסגנון הוא כדלעיל. ומנו כאן מעות תבואה ובהמה. ובגמרא מנו מעות פירות קרקע בהמה כרים ובסתות:

הולך וסובב עד שהגיע אל ביתו.²⁶ הניח לפניו ואכלו ושתו. נטל שכרו והניחו בידו. אמר לו בבקשה ממך אמור לי. כשבקשת שכרך וראית מעות בידי ואמרתי לך אין לי במה חשדתי. אמרתי שמא שדות וכרמים נודמנו ליקח בהן.²⁷ וכשבקשת ממני בהמה ואמרתי לך אין לי בהמה וראית בהמה בביתי במה חשדתי. אמרתי שמא אינן מעושרות.²⁸ וכשבקשת ממני תבואה ואמרתי לך אין לי במה חשדתי. אמר לו. אמרתי שמא כל נכסיך הקדשתן לשמים. אמר לו העבודה כן היה שנדרתי כל נכסי מפני הורקנוס בני כדי שיעסוק בתורה. עד שבאתי לחכמים והתירו לי נדרי.²⁹ שכל המאחר נדרו אין נזקקין [לו] שהוא נהג כדרך שהוא נהוג בהיתר דברי רבי אלעזר. אמר רבי יוסי במה דברים אמורים במרובה אבל בנדר מועט דיו שלשים יום.³⁰ ומעשה ברבי יהושע שהיה מהלך בשוקי של בבל והיו תלמידיו הולכין אחריו וראה מטרונותא. סילק את תפיליו ונתן להם ונכנס לתוך ביתה ונעל הדלת בפניהם. וכשיצא רחץ והניח תפיליו. ואמר לתלמידיו בני כשהלכתי אחר המטרונותא הזאת במה חשדתי. אמרו לו אמרנו שמא סבר רבי דברי תורה אין נכנסין למקום הטנופת. וכשנעלתי דלת לפניכם במה חשדתי. אמרנו שמא סבר יש בנו תלמיד שאינו הגון על רבינו. וכשיצאתי ורחצתי את ידי במה חשדתי. אמרו לו אמרנו שמא רוק תפל ניתז מפיה ונפל על בגדי רבי. אמר להן העבודה כך היה וכשם שדנתוני לכף זכות כך הקב"ה ידין אתכם לכף זכות.³¹

מאיר עין

²⁶ בגמרא תבואה ואחד של מיני מגדים; ²⁷ בגמרא. שמא פרקמטיא בזול נודמנה לך ולקחת בה. והא וראית מעות בידו ל"ג החם; ²⁸ בגמרא. שמא מושכרת ביד אחרים, והדר גרים בקרקע שמא מושכרת ביד אחרים, והדר ג' פירות. ועל זה אמר שמא אינן מעושרות. ואם אין הנוסחא שלפנינו מקוטעת צריך לומר דאמעשר בהמה קאי שבא באלול ר"ה למעשר בהמה. ועיי' בה"א למהרש"א שם; ²⁹ בגמרא גרים להא אכרים וכסחות. וגרים חתם בשביל הורקנוס בני שלא עסק בתורה. ובשאלות מסוים הורקנוס בני לא היה עוסק בתורה והקדשתי כל נכסי לשמים כדי שיעסקו בתורה עד שבאתי אצל חכמים והתירו את נדרי; ³⁰ האי סיומא ליתא בגמרא אבל בשאלות איתה לה. ותני גרים. שכל מי שיאחר נדרו אין נזקקין לו שנוהג באיסור כדרך שנוהג בהיתר דברי ר' אלעזר וא"ר יוסי בד"א בנדר מרובה אבל בנדר מועט שלשים. והגרי"ב בהערות ראשון לציין רמז על הגמרא דנדרים כ' ע"א מי שנזר ועבר וכו' דפליגי חתם ר' יהודה ור' יוסי עיי"ש. אמנם באמת אין הדברים דומין זה לזה. ועיי' בתוספתא דנדרים פ"א. ואולי חסורי מיחוסא והכי קתני. שכל המאחר את נדרו אין נזקקין לו כעובד על נדרו דברי ר' אלעזר. ומי שעבר על נדרו אין נשאלין לו שנוהג באיסור כדרך שנוהג בהיתר דברי ר' יהודה א"ר יוסי בד"א וכו'. ועיי"פ מראין הדברים שהנוסחא העתיקה מזה הסיפור היא בשאלות ושינוי בה המעתיקים מפני כבודן של אילן החכמים, ועיי' בהערות מוה"ז שעכטער נוסחא ב' פ"ט אות ח'; ³¹ ג"ז ברייתא בשל שם. וכולא בסגנון אחר עיי"ש. ושם שנו עוד ברייתא ח"ר ברייתא א"ר יוסי בד"א וכו'. ובה כעין סגנון דהכא. ובא"ד נוסחא ב' צד כ"א ב' מעשיות לר' יהושע. ושניהם בסגנון אחר ועיי"ש בהערות מוה"ז שעכטער אות ב' וג'. ומה שנאמר כאן בשוקי של בבל. לא על מדינת בבל נאמר דמה לר' יהושע ותלמידיו שם. וכן מטרונותא היא שם לנשים חשובות של רומיים. גם אין לומר ששינוי המעתיקים שם רומי לשם בבל דמה לר' יהושע ותלמידיו ברומי. ועוד שהיה צריך לומר שהיה מהלך בעיר רומי. או במדינת בבל. וכאן נאמר בשוקי של בבל. אלא נראה שהמאורע הזה היה בפקיעין מקומו של ר' יהושע. והיו בה אותו שווקים שהיו בבליים דרים שם ונקראו על שםם. ונוסחת הגמרא שם לא יכנסו דברי קדושה למקום טומאה וכו' שמא ניתז צינורא מפיה וכו'. ומי"ש רוק תפל. נראה שבשחרית קודם שעת סעודה אירע המעשה; בעל זיקוקין דגורא הוסיף כאן מדרעו הסיפור מעשה בחסור א' שבגמרא שם;

ר' אליעזר בן יעקב (הבן) [אומר מיום שחרב ביהמ"ק תבן] חכימא למיהוי כספריא וספריא כדורשיא ודרשיא כתלמידים ותלמיד' כעמא ארעא ועמי ארעא כעמא ועמא בעמיה אזלן נזלו:³²

ר' ישמעאל בן ארישע [אומר] יכול אדם ללמוד בעשרה שנים ולשכחה בשתי שנים. כיצד אם יושב עשרה חדשים ואינו שונה אומר על טהור טמא ועל הטמא טהור. שנים עשר חודש ואינו שונה מחליף חכמים זה בזה. שמנה עשר חודש ואינו שונה משכח ראשי פרקים. עשרים וארבע חדשים מאבד ראשי מסכתותיו (סוף שהוא יושב ודומם). ומתוך שהוא אומר על טהור טמא ועל טמא טהור [מחליף חכמים זה בזה ומשכח ראשי פרקים] [וראשי מסכתותיו סוף שהוא יושב ודומם]. עליו אמר שלמה (הנה עלה כלו קמשונים) על שדה איש עצל [עברתי ועל כרם אדם חסר לב] והנה עלה כלו קמשונים [וגו'] (משלי כ"ד ל' ולי"א). כרם אדם חסר לב. זה שדעתו עליו גסה במשנתו. הנה עלה כלו קמשונים. סוף שהוא מבקש דבר ממשנתו ואינו מוצא. כסו פניו חרולים (שם). סוף שהוא מתבייש. וגדר אבניו נהרסה (שם) סוף אינו רואה סמך ברכה לעולם:³³

כל תלמיד חכם שהוא קורא ושונה ונושא ונותן ואינו (נותן) [נושא ונותן] באמונה עליו היה רבי יהושע שונה חסיד שוטה ורשע [ערום] ואשה פרושה פרושיו ותנאיו מכלי עולם. והלא (אינו מעמי) [אינן אלא מעמיד] עולם אלא כל המורה הלכה מתוך משנתו זהו (אכלי) [מכלי] עולם:³⁴

מאיר עין

³² ברייתא סוף סוטה ר"א הגדול אומר מיום שחרב ביהמ"ק שרו חכימא למיהוי כספריא וספריא כהוגיא וחזניא כעמא דארעא ועמא דארעא אולה ומנוולא ואין שואל וכו' (פרשי אולה ונוולא הולכים ורלים ומתנוולים). ובנין יעקב הנוסחא תבן חכימא. ועפ"י זה הגהתי כפי התכרת. והנה לפנינו בגמרא הגי' אולה ורלדלה. וכתב מהרש"א ב"א ו"ל. ומפירש"ו נר' דגרס נמי הכא אולה ומנוולא אבל לפי הפי' שכתבנו לעיל באולה ונוולא ליכא הכא לפרש כן אבל גרסין הכא אולה ורלדלה וכו' בכל ספרים ישינים ע"כ. וכוונתו להא דגרסין שם מ"ז ע"ב משרבו מקבלי טובתך וכו' ומלכותא אולה ונוולא. ופרש"י מלכותא של ישראל אולה ונוולא הולכת ומתנוולת. וכתב מהרש"א שם עיין פירש"י וי"ג אולה ונוולא בוי"ן וקאי אמלכות ויין שהיא הולכת ומתגדלת וכו' כמו יזל מים מדליו ת"א יסגא מלכא וכו' ע"כ. והנה בנוסחאות שם בעל המאמר וכן בין הנוסחאות חזניא ודרשיא אין בידי להכריע. וסיפא של זה המאמר אולי יש לפרשו שעמי הארץ דישראל הם כשאר העם מאומות ועם כעם מאו"ה הולכין ומתגברין. ועדיין צ"ע. ובעל זיקוקין דנורא שינה הנוסחא עפ"י הגמרא: ³³ בא"דרנ פכ"ג שנו (עיי' בהערה ט"ז התצאת מוהר"ז שעכטער) בשם אלישע בן אביהי. יכול אדם ללמוד תורה בעשר שנה וכו' שאם יושב אדם ששה חדשים ואינו חוזר בה וכו' ואינו חוזר בה נמצא מחליף וכו' ואינו חוזר בה נמצא משכח וכו' כ"ד חודש ואינו חוזר בה נמצא משכח ראשי מסכתותיו ומתוך שאומר על טמא טהור וכו' ומחליף וכו' ומשכח ראשי פרקים וראשי מסכתותיו סוף שיושב ודומם (ועפ"י הגהתי) ועליו אמר שלמה על שדה וגו' וגדר אבניו נהרסה. וכיין שנפל כותלו של כרם מיד חרב כל הכרם כולו. וסיומא דהבא זה שדעתו וכו' ליתא התם. (ועיי' בהערה מוהר"ז שעכטער אורח כ"ד) ועיי' בספרי עקב פי' מ"ח. ומבעל זיקוקין דנורא נעלמו הדברים. ודואה אני להעיר עוד על ספרי פ' שופטים פ' קפ"ה. מנין למחליף דברי ר"א בדברי ר"ז ודברי ר' יהושע בדברי ר"א לומר על טהור טמא ועל טמא טהור שהוא עובר בל"ת ת"ל ולא תסיג גבול רעד: ³⁴ במשנה פ"ג דסוטה (כ' ע"א) שנו הוא היה אומר (ר' יהושע) חסיד שוטה ורשע ערום ואשה פרושה ומכוח פרושין הרי אלו מבלי עולם. ובמשנה שבידושלמי מכלי עולם. ובגמרא ה"ד חסיד שוטה וכו'. היכי דמי רשע ערום. ומפרשי לה התם אמוראי דא"י בשם ר' יוחנן ואמוראי דבבל. ולרעת בעל המאמר שלפנינו ת"ח שאינו נושא ונותן באמונה ואדם ערום להראות שכל משאו ומתנו הוא עפ"י הדין וכעין שאמרו שם (כ"א ע"ד) כיון שנכנסה חכמה ביהם נכנסה עמו ערמומית. הוא רשע ערום. ומיש פרושיו ותנאיו הם מחלופי נזין סופית בוי"ז וצ"ל פרושין ותנאין (ועיי' בגמרא שם ת"ד שבעה פרושין הן וכו') וכן צ"ל והלא אינן וכו' ועל

הגרע (והדבלן) והבללן והבורסי אין מעמידין מהן לא מלך ולא נשיא ולא כהן גדול, ואין מוסרין להם דבר שיש בו סדרה לרבים, אין מעמידין מהן אפוסטרופוסין ליתומים, רבי יוסי אומר פסולין לעדות, רשב"ג אומר אין נושאין מהן נשים לכהונה:³⁵

ארבע פרוטות אין להם סימן ברכה, ואלו הן: שכר כותבין, שכר מתורגמנין, והמעות הבאות ממדינת הים, והנושא אשה לשם ממון:³⁶
יש שנושא אשה לשם ממון ויש שנושא אשה לשם זנות ויש שנושא אשה לשם גדולה ויש שנושא אשה לשם שמים, והנושא אשה לשם ממון עליו הכתוב אומר בה' בגדו כי בנים זרים ילדו עתה יאכלם חדש את חלקיהם (הושע ה' יז) חודש נכנס וחודש יוצא והממון כלה, והנושא אשה לשם זנות עליו הכתוב אומר אכלו ולא השבעו והזנו ולא יפרצו וגו' (שם ד' יט).³⁷ והנושא אשה לשם גדולה סוף שמעמידין עליו מאותה משפחה למעט זרעו אחריו, והנושא לשם שמים עליו הכתוב אומר ברוך אתה בבואך ברוך אתה בצאתך (דברים כ"ה יז) ברוך אתה בעיר ברוך אתה בשדה (שם שם ג). ולא עוד אלא שמוציאין ממנו בנים זכרים שמרבין תורה ומצות בישראל ומושיעין את ישראל בעת צרתם:³⁸

מאיר עין

ותנאין קאי, ובגמרא שם (כ"ב ע"א) תנא חתנאים מבלי עולם, מבלי עולם ס"ד אומר רבינא שמורין הלכה מתוך משנתן, תנ"ה א"ר יהושע וכו' מבלי עולם הן והלא מישבי עולם הן שג' הליכות עולם לו אלא שמורין הלכה מתוך משנתן (ועפ"י הגהתיו), וצ"ל מעמידין (ונשמטה הד"ל ל' לסדר האותיות וקבעה שלא במקומה בחיבה שתחתיה בשורה שנייה ונעשה מן והבלן והדבלן, ושבוש כזה ידוע לכל הבקיאין במלאכת הדפוס), ומלת אלא הוספת' לתוספות ביאור, ואף בלא מלת אלא יתפרש כלשון בתמיה וכו' אינן מעמידין עולם, ובעל זקוקין דנורא שינה לכל הסגנון עפ"י נוסחת הגמרא:³⁵ במס' ד"א זוטא פ"א, הוא היה אומר (נמשך ע"ר ל' יוסי) הגרע והבורסקי והבנאי (היינו והבללני עיי' שבת קי"ד ע"א וברשי' שם בד"ה אלו כלים) אין מעמידין מהן פרנס על הציבור ואין מעמידין מהן אפוסטרופוס, ובקידושין פ"ב ע"א, ת"ר כל שעסקין עם הנשים סורו רע וכו' והגרע והבלן והבורסקי אין מעמידין מהם לא מלך ולא כ"ג וכו' עיי"ש ובגליון, ועוד שם ת"ר עשרה דברים נאמרו בגרע מהלך על צדו וכו' והשור על העריות ועל הגזל ועל שפיכות דמים, ועיי' בערוך ערך ברסי וערך גרע ג', ועי"פ ברייתא שלפנינו היא מקוויית:³⁶ בר"א זוטא שם ד' פרוטות אין בהם וכו' ושכר הבא ממדינת הים והנושא אשה לשם כתובה שאין מורישין לבניהם ולבני בניהם, ובפסחים נ' ע"ב ת"ר ד' פרוטות אין בהם וכו' מתורגמנין ושכר יתומים ומעות הבאות ממדינת הים, ומפרשי להו התם, ובפירקא דר' הקדוש בבא דארבעה ס' ל"ב, ארבעה פרוטות וכו' מתורגמנין ושכר הרחיים ומעות הבאות ממדינת הים, וי"א אף המצפה לשכר אשתו, ונושא אשה לשם כתובה (ועיי' פסחים שם), ושם בבא דשלשה ס' ע"א שלשה פרוטות אין בהן ס' ברכה שכר אשה שכר רחים שכר בהמה:³⁷ במקרא כתוב ואכלו ולא ישבעו הזנו וגו':³⁸ בר"א זוטא שם תני לה הכי, יש שנושא אשה לשם זנות ויש נושא אשה לשם ממון וכו' לשם גדולה וכו' לשם שמים, הנושא אשה לשם זנות עליו הכתוב אומר בה' בגדו כי בנים זרים ילדו עתה יאכלם חדש את חלקיהם (הושע ה' יז) חודש נכנס וחודש יוצא והממון כלה (והדברים קטועין והגיה הגר"א בה' בגדו כי בנים זרים ילדו והנושא לשם ממון עליו הכתוב אומר עתה יאכלם חדש וכו', והגיה וממון אבד, אמנם העיקר להגיה כנוסחא שלפנינו), והנושא אשה לשם גדולה לסוף שמורידין אותו מגדולתו, והנושא אשה לשם שמים סוף שיוציאין ממנו בנים שמושיעין את ישראל, ובקידושין ע' ע"א איתאמרא בשם רבה בר רב אדא אמר רב כל הנושא אשה לשם ממון הוין לו בנים שאינן מהוגנים שג' בה' בגדו כי בנים זרים ילדו, ושמה תאמר ממון פלט, ת"ל עתה יאכלם חודש את חלקיהם, ושמה תאמר חלק ולא חלקה, ת"ל חלקיהם, ושמה תאמר לזמן מרובה, ת"ל חדש, מאי משמע אר"ג בר יצחק חודש נכנס וחודש יוצא וממון אבד, ובלי ספק דבר ברייתא מתני להו ומירשה, ורנב"י נמי מברייתא שמעי' ליה, אלא שתתלמידים לא שלשלו את השמועה, וכולא ברייתא זו איתנייא בהרחבת דברים כעין תוספתא בסדר אליהו זוטא פ"ג צד קע"ז עיי"ש, ובפירקא דר' הקדוש בבא דשלשה ס' קט"ו

רבי אליעזר אומר בחמשה עשר באב ולהלן תשש כחה של חמה (ישל לבנה) ואין כורתין עצים למערכה מפני שאינם יבשים. ומאן דמוסיף בדאורייתא מוסיף וזכי. ומאן דלא מוסיף תקבריה אימיה:³⁹

רבי אליעזר אומר בזמן שהחמה לוקה סימן רע לאו"ה ובזמן שהלבנה לוקה סימן רע לשונאיהם של ישראל (ומפני שמונין ללבנה ואו"ה לחמה) ואם למערב סימן רע ליושבי מערב ואם לקחה באמצע סימן רע לכל העולם כולו. פניו דומין [לדם] חרב בא לעולם. דומין לשק רעב בא לעולם. דומין לזה ולזה חצי חרב וחצי רעב משתלחין. לקה בכניסתו פורענות שוהא לבא וביציאתו פורענות ממחרת לבא. ויש אומרים חילוף הדברים. ואין כל אומה ואומה לוקה שאין אלהיה לוקה עמה שנאמר ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ה' (שמות י"ב י"ב). ובזמן שישראל עושין רצונו של מקום אין מתיראין שנאמר כה אמר ה' אל דרך הגוים אל תלמדו ומאותות השמים אל תחתו כי יחתו [הגוים] מהמה (ירמיה י"ב) גוים יחתו והם לא יחתו:⁴⁰

מאיר עין

שליש דברים אמרו חכמים הנושא אשה לש"ש עתיד הקב"ה להוציא ממנו בנים צדיקים גמורים ועליו הכתוב אמר ברוך אתה בכוואך. והנושא אשה לשם ממון עליו הכתוב אומר עתה יאכלם חרש את חלקיהם חרש נכנס וחודש יוצא וממון כלה. והנושא אשה לשם יופי עליו הכתוב אומר שקר החן והבל היופי. ובס' מעשה תורה (הוצאת מוה"ר יעללינק ז"ל ב"המדר חדר ב' צד צ"ד) ג' דברים אמרו חכמים יש נושא אשה לש"ש ולשם ממון ולשם זנות. הנושא אשה לשם זנות עהכ"א אכלו ולא ישבעו הזנו ולא יפרצו וסוף יוצא ממנה בן סורר ומורה. והנושאה לשם ממון עהכ"א כי בנים זרים וגו' חרש נכנס וחרש יוצא והממון בורה ממנו ולבסוף יצטרך לבריות. והנושאה לש"ש עהכ"א ברוך אתה בכוואך וגו' ולבסוף יוצאין ממנו בנים שמושיעין את ישראל. וע"ע סוף תענית במשנה ובגמרא (ועיי"ש בירושלמי דמפרש למשנה ע"פי מורה כי שאמר זה לא אמר זה. והמפרשים שם נדחקו ולא ירדו לסוף הדברים): " בסוף מס' תענית תניא ר' אליעזר הגדול אומר מהמשה עשר באב תשש כחה של חמה ולא היו כורתין עצים למערכה לפי שאינם יבשים — א"ר מנשיא וקרו ליה יום תבר מגל —. מבאן ואילך דמוסיף ויוסיף ודלא מוסיף יאסף — ג"א יסף —. מאי יאסף — ג"א יסף — תני רב יוסף תקבריה אמה. וכ"ל בבב"ב קכ"א ע"ב אלא דמלות לפי שאינן יבשין ליתניהו חסם. והתם הנוסחא אמר רב יוסף. אמנם הנכון דר' יוסף תני לה בברייתא ובכזו שהיא לפנינו. וע"ע בירושלמי סוף תענית ובפתיחתא דאיכה דבתי ס' ל"ג ובמשנה אבות פ"א מ"ג. והנה לבנה לא נזכרה בכל אלו המקומות. ובלי ספק שנשתרבו לכאן מודלחין. ובעל זיקוקין דנורא הגיה וגברה כחה של לבנה וא"כ: " בתוספתא דסוכה פ"ב. בזמן שהמאורות לוקין סימן רע לעולם. משל למוך ב"ד שבנה פלטרין וכו' הכנים את האוהרים בעם עליהם אמר לשמש גטול את הנהר מלפניהם וכו'. היה ר' מאיר אומר בזמן שהמאורות לוקין סימן רע לשונאיהם של ישראל [לימודי מכות]. משל לסופר שנכנס לבית הספר ואמר הביאו לי רצועה. מי הוא דואג. מי שלמד להיות לוקה. בזמן שחמה לוקה סימן רע לאו"ה. לבנה לוקה סימן רע לשונאיהם של ישראל מפני שהע"ז מונין לחמה וישראל מונין ללבנה. בזמן שלוקה במזרח סימן רע ליושבי מזרח במערב סימן רע ליושבי מערב באמצע וכו'. בזמן שנהפכו זיויה כמון דם פורענות של חרב בא לעולם. כמון שק פורענות של דבר ושל רעב בא לעולם. כמון שלקו בכניסתם פורענות שוהא לבא. ביציאתן וכו' ו"א חילוף הדברים. אין לך כל אומה וכו' אלוהיה לוקין עמה וכו'. בזמן שישראל עוסקין בתורה אין דואגין מכל וכו'. ובמכילתא בא בהחדש הזה לכם. נמצינו למדין שישראל מונין ללבנה והגוים לחמה וכו' וכשהחמה לוקה סי' רע לגוים וכו'. ר' אומר (ועיי' במ"ע אות כ' דנ"א ר' מאיר אומר) כשהחמה לוקה במזרח סימן רע ליושבי מזרח וכו'. ר' יוסי אומר כשהמולות לוקין במזרח סי' רע ליושבי מזרח וכו'. ר' יונתן אומר אלו ואלו נתנו לגוים שנאמר וכו' ובגמרא סוכה כ"ט ע"א. ת"ר בזמן שהחמה לוקה סימן רע לכל העולם כולו משל לחד' למוך ב"ד וכו' בעם עליהם ואמר לעבדו טול פסם מפניהם וכו'. תנא ר' מאיר אומר כל זמן שמאורות לוקין וכו' מפני שמומדין במכותיהן משל לסופר וכו'. ת"ר בזמן שהחמה לוקה וכו' מפני שישראל מונין ללבנה וכו'. לוקה במזרח וכו'. פניו דומין לדם וכו' לשק חצי רעב באין לעולם. לזו ולזו הרב וחצי רעב באין לעולם (ולשון

ועוד אמר ר' אלעזר בן פרטא אם לקתה חמה בחצי חדש דגים פרים ורבים בים והפירות מתחדשין באילנות. ואם לקתה לבנה בחצי מרחשון חרב ודבר בא לעולם וצרות רבות מתחדשין וגזירות רעות:⁴¹

שבע שבן דוד בא בו שנה ראשונה מתקיים המקרא הזה [ו]המטתי על עיר אחת (עמוס ד' יז). שניה חצי רעב משתלחין. שלישית רעב גדול ומתים אנשים ונשים וטף. חסידים ואנשי מעשה... ותורה משתכחת מישראל. רביעית שובע ואינו שובע. חמישית שובע גדול יהיה והתורה חוזרת ללומדיה. בשישית קולות. ובשביעית מלחמות. ובמוצאי שביעית בן דוד בא.⁴² ר' יהודה אומר דור שבן דוד בא [בן] בית הועד יהיה לינות. והגולן יאשם ואנשי גולן יסובכו מעיר לעיר ולא יחוננו. והכמת סופרים תסרה ויראי חטא ימאסון. פני הדור כפני הכלב והאמת נעדרת שנאמר ותחי האמת נעדרת (ישעיה יט ט"ז). ומהו נעדרת. אמר רבי ינאי שנעשית עדרים והולכת לה. וסר מרע מסתולל (שם) כל מוסר מסתולל.⁴³ אמר רבי יוחנן דור שבן דוד בא [בן] תלמידי חכמים מתמעטין והשאר עיניהם כלות ביגון ואנחה. וצרות רבות וגזירות קשות מתחדשות. ועד שראשונה פקודה שניה ממחרת לבא.⁴⁴ רבי נהוראי אומר דור שבן דוד בא [בן] הנערים ילבינו

מאיר עין

התוספתא קטועה). לקה בכניסתו וכו' וי"א חילוף וכו' ואין לך כל אומה וכו'. ובזמן שישראל עושין רצונו וכו'. עכו"ם ואין ישראל יחתו. וסתם בדייתא זו היא כבדייתא דר' אליעזר שלפנינו. ובפ"דא פ"ז. וכשישראל עושין רצונו של הקב"ה עושה ברחמי הרבים ומכחת את החמה ושולח רגזו. על אלה שנה כה אמר ה' וגו' עכו"ם יחתו ולא ישראל, וע"ע במקומות שרמזתי במ"ע אות כ"ב במכילתא שם: " לזה המאמר לא נודע לי דוגמא: " בד"א זוטא פ"ז. רשב"י אומר שבע שבן דוד בא [בן] שנה ראשונה מתקיימת והמטתי וכו'. רעב גדול ומתים בו אנשים ונשים וטף. וחסידים ואנשי מעשה מתמעטין (לפנינו חסר) ותורה משתכחת מלומדיה וכו'. שובע גדול אוכלים ושותים ושמיים (הגרי"א תורה חוזרת על לומדיה). בשישית וכו'. ובסנהדרין ג"ז ע"א. ת"ר שבע שבן דוד בא בו שנה ראשונה מתקיים מקרא זה וכו' ומתים אנשים ונשים וטף חסידים ואנשי מעשה [מתמעטין] ותורה משתכחת מלומדיה וכו' ועיי"ש ברש"י. והובא במגילה י"ז ע"ב והאמר מר בשישית קולות בשביעית וכו' (ועיי"ש ברש"י דגרים שנה ראשונה רעב ולא רעב וכו'). ובפסיקתא רבתי פ' החדש (ע"ה ע"א) ורבנן אמרי (והוא עפ"י הגי' ת"ר) שבע שבן דוד בא בו וכו' אנשים ונשים והטף והתורה משתכחת מישראל. ובדביעית רעב ולא רעב שובע ולא שובע בחמישית שובע גדול ואוכלים וכו' והתורה חוזרת לחידושה וכו'. ועיי"ש במ"ע אות צ"ה. וכראה להגיה ר' שמעון בן יוחאי אומר כמו שהוא בד"א זוטא (ובשה"ש רבה דאיתאמרא בשם ר' יוחנן. משום רשב"י אמרה. וצ"ל משום רשב"י כמו שהוא בהריב מקומות אלא שנשמטו המלות) ובכ"י מדרשא איתגייא סתמא: " שם בד"א זוטא. רבן גמליאל אומר דור שבן דוד בא בית הועד יהיה לינות (עיי"ש רש"י סוף סוטה) הגליל יחרב ואנשי הגליל יסובכו וכו' ויראי חטא ימאסו וכו' פני הדור כפני הכלב והאמת נעדרת וסר מרע משתולל (וכ"ה במקרא). ותו לא. ובסנהדרין שם. תניא ר' יהודה אומר וכו' והגליל יחרב והגבול יאשם ואנשי גבול יסובכו (ברש"י ה"ג והגלן מקום ששמו כך ישתומם. ואנשי הגבול אנשי גבול ארץ ישראל. ל"א אנשי גזית סנהדרין. ובהגרי"א ואנשי חיל) וחכמת הסופרים וכו' פני הדור כפני הכלב (בהגרי"א נמחק ועיי"ש רש"י) והאמת נעדרת וסר מרע משתולל. מאי ותחי האמת נעדרת. אמרי דבי רב (אולי צ"ל דבי ר' ינאי וכו') בהגהות דקדוקי סופרים) מלמד שנעשית עדרים וחדשים לה. מאי וסר מרע משתולל. אמרי דבי ר' שילא כל מי שסר מרע משתולל על הבריות (ועיי"ש בהגהות דקדוקי סופרים). ולנוסחתנו היא מענין עורך מסתולל בעמי (שמות ט' י"ז). ובסוף סוטה נכלל זה המאמר עם המאמרים דלהלן לר' נהוראי ולר' נחמיה כאחד עם המאמר שרו הכימאי למהיו בספריא (עיי"ל לעיל) לר' אליעזר הגדול. וע"ע בפסיקתא רבתי שם ובמ"ע אות צ"ז: " בד"א זוטא ליתא ובסנהדרין אמרה ר' יצחק לר' נחמן בשם ר' יוחנן. והיא שם קודם הכרייתא ת"ר שבע שבן דוד בא. ואינו מהברייתא אלא הוספה היא מגלילין שבא לפניו. ולשון אמר ר' מנחם כן. דלהלן בתנאי נקט ר"ג אומר. ועיי"ש בפסיקתא רבתי שם ובמ"ע אות צ"ז:

זקנים וזקנות יעמדו בפני הנערים ובת קמה באמה כלה בחמותה ואין הבן מתבייש מאביו.⁴⁵ רבי נחמיה אומר דוד שבן דוד בא עניות הרבה (והיוקר) [והיוקר] יעות והגפן יתן פרוי והיין (מיוקר) [ביוקר] וכל המלכיות כולן יתהפכו למינות ואין תוכחות.⁴⁶ אמר ר' יוחנן אין בן דוד בא אלא בדור שכולו זכאי או כולו חייב. בדור שכולו זכאי מנלן שני ועמך כלם צדיקים (ישעיה ס' כ"א). בדור שכולו חייב מנלן שני וירא כי אין איש וישתומם כי אין מפגיע וגו' (שם נ"ט ט"ז).⁴⁷

רבי אליעזר בן יעקב אומר יושבי כפרים כיושבי קברים וחיהם אינם חיים וממונם אין ממון. ועל בנותיהם הוא אומר ארור שוכב עם כל בהמה (דברים כ"ז כ"א).⁴⁸

רבי יוסי בן קסמא אומר (ניב תרחק) [טב תרתן] מתלת. אוי לה לינקותא דאזלא ולא מהדרא.⁴⁹

שמואל הקטן אומר בנפול אויבך אל תשמח וגו'.⁵⁰ הוא היה אומר דחיל מן לא דחיל. ולא תבכה עם דבכי. ולא תבצי עם דבצי. ולא תבהית עם דבהית. ולא תגחין עם דגחין. שמא שוטה ותמצא מביאך לירי שמות.⁵¹

מאיר עין

⁴⁵ בד"א זוטא ר' נהוראי אומר וכו' זקנים יעמדו לפני נערים (וכן נראה להגיה) בת קמה וכו' ואין הבן מתבייש מאביו. (הגר"א מאביו). ובסנהדרין וכלה בחמותה לפני הדור כפני הכלב (וע"כ מחקו הגר"א לעיל) ואין הבן מתבייש מאביו. ובסוף סוטה נכלל כולו במאמרו של ר"א הגדול כמ"ש לעיל ושם גרים נערים פני זקנים ילבינו זקנים יעמדו מפני קטנים וכן מנוול (אולי צ"ל מנבל) אב. בת קמה וכו' בחמותה אויבי איש אנשי ביתו פני הדור כפני הכלב הבן אינו מתבייש מאביו ועל מה יש לנו להשען על אבינו שבשמים. וע"ע בפסיקתא שם ובמ"ע אות צ"ח. וכל אלו הדברים הם מיוסדים בדברי הנבואה מיכה ג' ה'. ו' ט"ז. ד' ו'. (ועומם ב' ז').⁴⁶ בד"א זוטא ר' נחמיה אומר וכו' עזות תרבה והיוקר יעוות והגפן תתן פריה והיין יהיה ביוקר והמלכות תתפך למינות ואין תוכחת. ובסנהדרין תניא ר' נחמיה אומר וכו' העזות תרבה והיוקר יעוות (רש"י שלא יבדו זה את זה. וקר כבוד. ל"א היוקר יעות מכבוד שבתן יהא עוותן ורמאי מ"ר) והגפן יתן פרוי והיין ביוקר (עיי' רש"י) ונתפכה כל המלכות למינות. ועיי' בהגהות דקדוקי סופרים אות א'. ובסוף סוטה קודם המאמר בית וועד יהיה לזנות. בעקבות משיחא חוצפא יסגא ויוקר יאמיר (ס"א והיוקר יעוות) הגפן תתן פריה והיין ביוקר ואין תוכח. ועיי' רש"י שם ובגליון מדרפוס אמשטרדם ישן. ובמ"ע בפסיקתא שם ממדרש שה"ש עניות ידבה ויוקר הווה והגפן תתן פריה והיין יסירה (בעל זיקוקין דנורא שינה פני המאמרים עפ"י הגמרא):⁴⁷ הוא בסנהדרין צ"ח ע"א עיי"ש ואינו מהברייתא אלא היא הוספה מגליון כדלעיל. ובזנות המוסף היתה כעין פירוש למת ששנו התנאים. ומזמנים שונים דבריהם. בזמן תורבין ביהמ"ק. ומזמנו של בר כוכבא. ומזמן תגבורת המינות ע"י המלכות. ומזמנו הנביאים כפיהם:⁴⁸ במס' ר"א זוטא פ"י. הוא היה אומר (נמשך על מאמר הגרע וכו' עיי' לעיל) יושבי כפרים וחולכי מדברות חיהם אינן חיים וממונם אינן שלהם וכניהם אינן שלהם. ובעירובין נ"ה ע"ב אר"י אומר רב יושבי צריפין וחולכי מדברות חיהם אינן חיים ונשיהן אינן שלהן. תניא נמי הכי אליעזר איש בירא אומר (אולי היינו ראו"ב) שלפנינו עיי' בס"ד ע' אבא בירא) יושבי צריפין כיושבי קברים ועל בנותיהם הוא אומר וכו' (עיי"ש ברש"י). ובפסחים מ"ט ע"ב שנו כן על בנות ע"ה:⁴⁹ בד"א זוטא הוא קודם מאמר הגרע וכו' ועליו קאי חה"א הגרע הה"א יושבי כפרים עיי' לעיל. וה"ג התם ר"י בן קסמא אומר טבא תלת (הגר"א תרי מתלת) ווי להרא דאזלא ולא אחיא. ובשבת קכ"ב ע"א תניא ר' יוסי בר קסמא אומר טבא תרי מתלת ווי לה להרא דאזלא ולא אחיא. מאי היא איר חסדא ינקותא ועיי"ש ברש"י:⁵⁰ אבות פ"ר מ"ט ועיי"ש בנוסחת הר"מ ורש"י ור' יונה. ועיי' לקמן בריש פרק קנין תורה:⁵¹ בעל זיקוקין דנורא המציא לו נוסחא מדעתו והציע לה פירושו. וה"ג לא דרחיל עם לא דחיל ולא תבכה עם דלא כבי ולא תבצי עם דלא כבי ולא תבהית עם דבהית ולא תגחין עם דגחין וכו'. ופירש עפ"י מה ששנו בד"א רבא פ"י לא ישמח אדם כיון הבוכים ולא יבכה בין השמחים וכו' כללו של דבר אל ישנה אדם דעתו מדעת הבירוי ובני אדם (עיי' בכלה רבתי פ"י וסגנון אחר בד"א זוטא פ"ה). ועל

יוחנן בן פנחס אומר הבא ימרו תכליתא דבבל שוניה שרצוניה ואקח סלא ושיצריא תבלותא דהבלא ימא. רבי עקיבא אומר אף אקרוקיא:⁵²
כל עיר שאין בה עשרה דברים אין תלמידי חכמים רשאים לישב בתוכה. ואלו הן. בית הכנסת. ובית הכסא ובית המרחץ. ובית מלמד. תינוקות. ובית דין מכין ועונשין. וקופה של צדקה. וקופה של בשמים. וקופה של תמחוי. רבי עקיבא מוסיף כל מיני פירות. שכל מיני פירות מאירין את העינים:⁵³

מאיר עין

ולא תבצי וכו' המציא לו פירוש שלא יאכל בצים או קישואין. והנה חוץ ממה שהוא רחוק דכל כי האי שבש תנא ואולי אין הדברים דומים להא דר"א רבה שנשנה שם דבר והפוכו. וכאן מסיים בטעמא שלא יעשה כל אלה שמא שוטה וכו'. ופירושו על לא תבצי הוא בלי שום יסוד. ובאמת המאמר כפשוטו וכנוסחתו. דחיל מן לא דחיל כי חכם ירא וסך מרע וכסיל מתעבר ובומח (משלי י"ד) וע"כ היתירא ממנו ולא תתחבר עמו. ולא תבכה עם דרכי כשאין לך סבה לכבות. ולא תבצי עם דבצי לא תחפש עם המהפשי. בערוך ערך בין ו'. בין תרגום ותופש כל חדרי בטן ובציא כלהון גויא דכריסא. וענינו כענין לא תגחין. וכו' לא תחפש אם אינך יודע סבת ההיפוש. ולא תבהית עם דבהית לא תתבייש עם המבייש את עצמו. א"כ בהית כמו בעית. ופירושו לא תפחד עם בעל פחד. ועם דגחין ושוחה עצמו לא תגחין. שמא הוא שומה ותמצא מביאך לידי שטות. ע"כ חקור תחלה אחרי סבת הדברים: ⁵⁴ זה המאמר משובש כאן. והוכחה ברייתא זו בקידושין ע"ב ע"א. תניא נמי הכי חנן (היינו יוחנן) בן פנחס אומר חביל ימא תכילתא דבבל. שוניה וגוביא וציצורא תכילתא דחביל ימא. ופרש"י חביל ימא שם מקום. תכילתא דבבל מכלילא ותפארתה של בבל ליוחסין. שוניה וגוביא וציצורא מקומות הם. תכילתא דחביל ימא. ובערוך ע' תכלת כתב. זה פי' רבינו חננאל ז"ל בקידושין ובכ"ז פרשה ל"ה (לפנינו ל"ז) חביל ימא תכילתא דבבל. פי' תכלת כל' מה תכלת מוכבר שבגלימא כך זו מוכברת של ארצות של בבל. פי' אחר אחרית בבל. והוכחה ברייתא זו ראייה למימרא דאמוראי בקידושין שם. אמר רמי בר אבא חביל ימא תכילתא דבבל שוניה וגוביא תכילתא דחביל ימא רבינא אמר אף ציצורא. ובתר הכי אמרו שם מאי חביל ימא א"ד פפא זו פרת דבורסי. וזהו לשון בראשית רבה לפנינו שם. ויהי מושבם ממשא. אלעזר בן פנחס אמר (ונראה דהילוף שמות כאן עם חנן בן פנחס) משה מיתה. מדי הולא. עילם גובי גוססת. חבל ימא תכלתא דבבל. צור ציר (אולי היינו ציצורא) תכלתא דחבל ימא. ונוסחת הילקוט שם. עילם וגובי גוססת. חבל ימא תכלתא דבבל. צור צירה תכלתן דחבל ימא. ורישא של מדרש זה הוא בקידושין ע"א ע"ב אמר רב פפא סבא משמיה דרב. בבל בריאה. מישון מיתה. מדי הולא. עילם גוססת וכו' עיי"ש ברש"י. ואיתא לכולא בירושלמי יבמות ספ"א בשינוי נוסחאות ובפ"א קידושין בשינוי אחריו עיי"ש. ועפ"י אלה המקומות יש להגיה לפנינו יוחנן בן פנחס אומר חבל ימא תכליתא דבבל. שוניה וכו' וציצוריה (כ"ה בירושלמי ח' וציצורא שבבבלי) תכליתא דחבל ימא. אמנם במלות שרצוניה ואקח סלא לא ארע להם היקוק. והא דאמר ר"ע אף אקרוקיא אולי היא אקרא דתולבנקי שהזכירה בקידושין שם (ובעל זיקוקין דנורא הוא ולא ידע מאי הוא): ⁵⁵ בפרטן א' אתה מוצא אלא שמונה. והיא ברייתא בסנהדרין י"ז ע"ב (זה נעלם מבעל זיקוקין דנורא). ותנאי כל עיר שאין בה עשרה דברים הללו אין ת"ח רשאי לדור בתוכה. בית דין מכין ועונשין. וקופה של צדקה נגבית בשנים ומתחלקת בשלשה ובית הכנסת ובית המרחץ ובית הכסא רופא ואומן ולבלר וטבח ומלמד תינוקות. משום ר"ע אמרו אף מיני פירא מפני שמיני פירא מאירין את העינים (ועפ"י הגהות הב"ח הסגור מלת וטבח). והוכחה שם ברייתא זו על הא דשנו כמה יהא בעיר ותתא ראויה לסנהדרין ק"ב. ועיי"ש בפרש"י ובפי' ר' חננאל מה שטרחו למצא מנין ק"ב. ועיי"ש בדקדוקי סופרים. והרמב"ם בה' סנהדרין ספ"א כלל רופא ואומן בחדא עיי"ש בכנסת משנה ולחם משנה (ורברי הלח"ם מתמיהין). ובה' דעות ספ"ד כתב. כל עיר וכו' ואולי הן רופא ואומן (וחשוב להו בתרתי עיי"ש בלחם משנה) ובית המרחץ וב"הם ומים מצוין כגון נהר ומעיין ובית הכנסת ומלמד תינוקות ולבלר וגבאי צדקה וב"ד מכין ועונשין. וזה עשרה. והנה קופה של צדקה ושל תמחוי הם נכללו בכלל גבאי צדקה. ומים מצוין דליתניהו בשום מקום בנוסחתינו על כרחך דבנוסחת הרמב"ם הוו. וקופה של בשמים ליתא בנוסחתו אמנם היא מונה רופא ואומן בתרתי דליתניהו בנוסחתינו. ואולי יש להוסיף בנוסחתנו רופא ואומן (בחדא) ומים מצוין. ויעלה מנין עשרה. ובעל זיקוקין דנורא מוסיף ומונה ט' כל מיני ירק. ו' פירות. ר"ע מוסיף וכו'. ולמנות פירות היא אחיות עינים דא"כ מאי מוסיף ר"ע. ועל מיני ירק כתב בפירושו דבעירובי נ"ה ע"ב אמר רב

משנכנסו רבותינו בכרם ביבנה אמרו יבא שיבוקש דבר מקרא ולא ימצא. דבר מצוה ישוטטו מעיר לעיר [ולא ימצאו. שני ישוטטו לבקש את] דבר ה' ולא ימצאו (עמוס ה' י"ב). והיו רוכבין ועולין על עסקי השרץ שנגע בכרם ויבקשו דבר ה' ולא ימצאו. אמר ר' שמעון בן יוחאי חס ושלום שתשכח תורה מישראל שנאמר כי לא תשכח מפי זרעו (דברים ל"א כ"א) אלא איש פלוני (אוסר) [מממא] ואיש פלוני ממחר [איש פלוני אוסר] ואיש פלוני מתיר. ולא נמצא דבר ברור ולא משנה ברורה;⁵⁴

ר"א אומר כופין להלואה. ששכר הלואה אין לו שיעור: ויראו השומרים איש יוצא מן העיר ויאמרו לו הראנו נא את מבוא העיר [ועשינו עמך חסד] [שופטים א' כ"ד]. ומה (הסר) [חסד] עשו. ויכו את (מבא) העיר לפי חרב ואת האיש ואת משפחתו שלחו (שם שם כ"ה). ומה שכר נטל אותו האיש. וילך האיש ארץ החתים וגו' (שם כ"ו). היא לזו שצובעין בה תכלת

מאיר עין

הונא כל עיר שאין בה ירק אין ת"ח רשאי לדור בה וכו' (עיי"ש ברש"י ותו). ובאמת אין זו כרייתא אלא מיומא דר"ה. והתם מקשי עליה מברייאת ומתירי לה. ועיי' ברכות מ"ד ע"ב דכל ירק מוריק ולא חשבו שום ירק למזון אלא קלח של כרוב. וע"ע בע"ז י"א ע"א ובת"ו שם דאיכא ירקי דמעלי. ועכ"פ אין להוסיף ולמנות כל מיני ירק. ובענין בית הכסא יש להעיר על הא דגרסין בברכות ח' ע"א מר זוטרא אמר לית מוצא זו בית הכסא אמרי במערבא הא דמר זוטרא עדיפה מכולהו. ועיי"ש ברש"י. וע"ע שם כ"ג ע"א וברש"י שם בד"ה ב"הכס קבוע. ובענין קופה של בשמים יש להעיר על הא דב"ק פ"ב ע"א דהשיב בין ו' תקנות שתיקן עזרא שיהיו רוכלין מחזירין בעיירות (פרש"י ולא יוכלו בני העיירות לעכב עליהן). ומפרש לה בגמרא משום תכשיטי נשים כדי שלא יתגנו על בעליהן. והרובלין סורן רע קידושין פ"ב ע"א. וביבמות ס"ו ע"ב רבים היו פצעי רוכל וכו' (ועיי"ש ברש"י. אולם פשוטו דפצעים שהרוכל גרס בשלום הבית קאמר. וברמזכא ממה דמסיים המרגלים לדבר ערוה). וע"כ אמרו שיהא בעיר קופה של בשמים שלא יצטרכו לרוכלין. עוד אני רואה להעיר דבחולין ט' ע"א אר"י אמר רב ת"ח צדיק שילמוד ג' דברים כתב שחיטה וכוליה (ואנא מתנת בהו סימנא ש"ם אחד על אחיך). א"כ בציר להו טבה ורופא אומן (כפירש"י) ולכלל: "בריש שתופתא דעדיהו. כשנכנסו חכמים לחרם ביבנה אמרו עתידה שעה שיהא אדם מבקש דבר מרבי תורה ואינו מוצא שנאמר (לך) הנה ימים באים נאם ה' [וגו'] ישוטטו לבקש [את] דבר ה' ולא ימצאו וגו'. דבר ה' זו נבואה. דבר ה' זה הקץ. דבר ה' שלא יהא דבר מרבי תורה דומה לחבירו. אמרו נתחיל מהלל ושמאי וכו' (והוצרכו לעדיהו). ובשבת קל"ה ע"ב. ת"ר כשנכנסו רבותינו לחרם ביבנה אמרו עתידה תורה שתשכח מישראל ש"ה הנה ימים באים נאם ה' אלהים והשלחתי רעב בארץ לא רעב ללחם ולא צמא למים כי אם לשמוע את דברי ה'. וכתב ונינו מים עד ים ונצפון ועד מוצר ישוטטו לבקש את דבר ה' ולא ימצאו. דבר ה' זו הלכה. דבר ה' זה הקץ. דבר ה' זו נבואה. ומאי ישוטטו לבקש את דבר ה' אצ"ר עתידה אשה שתטול ככר של תרומה ותהזור בבתי כנסיות ובבתי מדרשות לידע אם טמאה היא ואם טהורה היא ואין מוכין (ואח"כ הופסקה הברייאת ותו בה לפרשה ועיי"כ גיתוסף על הא דר' שמעון מלת תניא. עיי' בהגהות דקדוקי סופרים). רבי שמעון בן יוחאי אומר ח"ו שתשכח תורה מישראל ש"ה כי לא תשכח מפי זרעו. אלא מה אני מקיים ישוטטו לבקש דבר ה' ולא ימצאו. שלא ימצאו הלכה ברורה ומשנה ברורה במקום אחד. והנה לנוסחתנו פ' דבר מקרא שישכחו אף מה שכתוב במקרא וכל שכן שיהיו להם המקראות סתומות ולא ידעו לפרשם. ופי' דבר מצוה שלא ידעו ויבינו ענין המצוה שזוהת התורה. והיו רוכבין וכו'. ורשב"י אמר ח"ו שתשכח התורה כמו שהיא במקרא אלא שיהיו נחלקים בפירושה. והיה זה המאורע אחר הריסות ביתר ומיתתו של ר'ע. ובשלפי השמר נכנסו לאושא כדאיתא במדרש ש"ה ש"פ פ"ב ב' סמכוני באשיות. ואח"כ החזירו העטרה ליושנה ונתכנסו ביבנה כדאיתא סוף ברכות. ועיי"כ תפסו כאן בלשון משנכנסו. וקודם שלפי השמד לא היתה התורה רק בגליל. וכמ"ש במדרש שם שלחו אצל זקני הגליל ואמרו כל מי שהוא למד יבא וילמד וכל מי שאינו למד יבא וילמד וכו'. וכשהיו נצרכין לדבר הלכה היו רוכבין ועולין לארץ הגליל. כנ"ל עפ"י הענין ומה שהגהתי היא כפי הכרה הענין. ובעל זיקוקין דגורא שינה כל הענין והשכיח את המקור וסדר כולא עפ"י לשון הגמרא דשבת עם מה שניתוסף שם בתוך הברייאת:

לכל ישראל. ולא עוד אלא שעלה סנחריב ולא בלבלה ונבוכדנצר ולא החריבה. ואפילו למלאך המות אין לו רשות לעבור בתוכה. אלא זקנים וזקנות שבה בזמן שדעתן קצה עליהן מוציאים (אוהה) [אותם] חוץ לחומה והן מתין. והלא דברים קל וחומר ומה אדם שלא הלך ברגליו ולא דבר בפיו אלא הראם באצבעו. גרם לו ולכל משפחתו הצלה עד סוף כל הדורות. המלוה תלמיד חכם מעיר לעיר ומכרך לכרך וממדינה למדינה ומהלך ברגליו ומדבר בפיו על אחת כמה וכמה שיטול שכרו מלפני הקב"ה:⁵⁵

אמר ר' יהושע בן לוי כל המהלך בדרך ואין לו לוויה יעסוק בתורה שנאמר כי לוי חן הם לראשך וענקים לגרגרותיך (משלי א' ו').⁵⁶

פרק ב'.

רבי אליעזר אומר כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה.¹
ולא עוד אלא שכל העולם כולו כדאי הוא לו. נקרא ריע אהוב. אוהב את

מאיר עין

⁵⁵ בסוטה מ"ו ע"א הובאה ברייתא זו. תניא היה ר' מאיר אומר (ולפנינו ר"א אומר היא מחילופי ראשי תבות ר"א ור"מ) כופין ללויה ששכר הלויה אין לה שיעור שנאמר ויראו גו' וכתוב ויראם גו' ומה חסד עשו עמו שכל אותה העיר הרגו לפי חרב ואותו האיש ומשפחתו שלחו. ואח"כ מחיל המאמר. וילך האיש וגו'. תניא היא לזו שצובעין בה תכלת היא לזו שבא סנחריב וכו' זקנים שבה בזמן וכו' יוצאין חוץ לחומה וכו' ק"ו ומה כנעני זה שלא דיבר בפיו ולא הלך ברגליו גרם הצלה לו ולזרעו עד סוף כל הדורות מי שעושה לוויה ברגליו עאי"כ. במה הראה להם. חזקיה אמר בפיו עקם להם ר' יוחנן אמר באצבעו הראה להם. תניא כוותיה דר"י בשביל שכןעני זה הראה באצבעו גרם הצלה לו ולזרעו עד סוף כל הדורות. וברייתא זו היא כעין הברייתא שלפנינו. אולם כל הסגנון הוא משונה מסגנון התלמוד וברייתא מקורית היא ובעל זיקוקין דנורא הוזהר הסגנון. והוא גורם כופין ללויה שהשכר לוויה וכו' (ובגמרא ששכר הלויה). ומראין הדברים שהנוסחא העתיקה היא הלוואה מן לזה (כמו צואה מן צוה קואה מן קוה. עיי' סדר אליהו רבא צד י"ט ובמ"ע שם אות כ"ג) ובמשקל אחר ליווי (מכילתא ריש בשלה. וכן ציווי וקיווי) ושינוי המלה לומר הלויה שלא להחליפה עם הלוואה ממנו. ונמצא דוגמתן מן ינה חונאה ותוניית (ועיי' בסידור עבודת ישראל שטרה להוכיח שיעקר הנוסחא הוא ולוית המת ולא הלוית המת ומכאן תיובתיה). וענין לזו שאין מלאך המות שולט בה נזכר בסוטה ג"ג ע"א. וענין אחר הוא באתרא דקושטא סנהדרין צ"ז ע"א שמתין בה אלא שאין מתים קודם זמנן: ⁵⁶ בסוטה שם ונתוסף כאן וע"כ הנוסחא לוויה ולא הלוואה. ובעל זיקוקין דנורא חוסף כאן עוד ה' דברים מהגמרא וא' מהם הוא בגמרא ברייתא דתנו רבנן. וחשמיט המלות ת"ר וכוה סימא את עין הקורא:

פרק ב'. ¹ ברייתא זו איתוספא בסוף מס' אבות. וה"ג תתם שנו חכמים בלשון המשנה ברוך שבחר בהם ובמשנתם. ר' מאיר אומר כל העוסק בתורה לשמה וכו'. אמנם בעיקרה היכן היא שניה. והנה לפנינו מס' כלה רבתי (ברפסא בש"ס ווילנא) כוללת עשרה פרקים והיא גמרא למס' כלה. ומהר"י אבוהב בספרו מנחת המאור הביאה. ואעתיק כאן מדבריו סי' קע"ט. כרגסינן בפ"ק דכלה המסתכל אפי' בעקבה של אשה הויין לו בנים בעלי מומין וכו'. ואמרינן עלה בגמרא וה"מ כדמעבדא בההיא ביאה. ואמרינן התם במשנה א"י יוחנן בן דהבאי ד' דברים שחו לי מלאכי השרת וכו' ואמרינן עלה בגמרא אמר רבא מדותיו של הקב"ה מדה כנגד מדה הוא הפך שלהנו וכו'. וכל זה היא מכלל רבתי. והוא קורא לאלו הלכות שנשנו בברייתא דכלה משנה. ומה שסידרו עליהן בכלל רבתי היא גמרא שלהן. ובס' רנ"ח כתב. במס' כלה פ' רמ"א כל העוסק בתורה וכו' כדאיתא במס' אבות. והנה מסכת כלה שלפנינו בהוצאת הש"ס אינה רק פרק אחד ובגמרא דכלל רבתי נתחלק פרק זה לב' פרקים. ואינו פרקים מפרק ג' ולהלן הם ברייתות כחילכות דרך ארץ שנסדרה גמרא עליהן. ופרק שמיני של אלו הברייתות הוא פרק קנין תורה שניתוסף למס' אבות. הרי למדנו שיעקר ברייתא זו הוא במס' דרך ארץ. אלא כיון שנתוספה לפרקי אבות השמיטה המעתיקים במס' דרך ארץ. ורואה אני לדבר כאן בגלגול של התוספות לפרקי אבות לפי שיצטרך לנו כאן באותו פרק לקטן. בפרקי אבות הסדרות לנו במשניות ובגמרא ההלכות האחרונות בפ"ה הם. (כ). יהודה בן תימא אומר הוי עז כנמר וכו'. הוא היה אומר עז פנים לגיהנם וכו'. יהי' מלפניך

המקום אוהב את הבריות. משמח את המקום משמח את הבריות. ומלבשתו

מאיר עין

ה"א שתבנה עירך במהרה בימינו ותן חלקנו בתורתך: (כ"א). הוא היה אומר בן חמש שנים למקרא וכו'. (כ"ב). בן בג בג. אומר הפוך בה וכו'. (כ"ג). בן הא הא אומר לפנים צעירא אנגרא: פ"ו א'. שני חכמים בלשון המשנה וכו'. וכך הם סדרות בפ' המשניות להר"ם. אלא שעל הלכה כ"א הוא היה אומר בן חמש שנים למקרא וכו' לא פי' כלום. ומשתיקתו ראינו שלא היתה בנוסחתו. ועל יה"ר מלפניך וכו' פירש. וכאשר סופר זה [מ]מעלת הבושת בקש ואמר ה' אלהינו כאשר חננתנו זאת המעלה בן תחנונו לחבנות עירך במהרה בימינו. למדנו מזה שלדעתו תפלה זו מגוף המשנה היא. ובפירוש המיוחס לרש"י כתב בהלכה כ'. יהודה בן תימא אומר הוי עז וכו'. בסמוך לה הוא דר"ע דקאמר עשה שבתך חול תניא לה במס' פסחים בפ' ערבי פסחים (ק"ב ע"א) וכו'. ואח"כ כתב. כתוב במשנה הוא היה אומר עז פנים לגיהנם ובשת פנים לג"ע יה"ר וכו'. ומוסיפין כאן ר' נתן אומר וכו' וברייא הוא דנהוג. ע"מא לאומרה והיא במס' כלה: ולהבנת דבריו רש"י אעתיק הסידור שנמצא במחזור ויטרי. במחזור מסיים מס' אבות במשנת יהודה בן תימא אומר וכו' לעשות רצון איביך שבשמים. ואח"כ כתוב חסלת מסכת אבות. ואח"כ מתחיל. שמואל הקטן אומר בן חמש שנים למקרא וכו'. תניא ר' נתן אומר עז פנים לגיהנם ובש פנים לג"ע. עז פנים ר' אליעזר אומר ממוזר. ר' יהושע אומר בן הנדה. ר"ע אומר ממוזר וכן הנדה. אף לא עמדו אבותיו על הר סיני (מס' כלה). ובבא אף לא וכו' ליתא (התם). ועל כולם אליהו כותב והק' הותם אוי לו לפוסל את זרעו ולפוגם את משפחתו ולנושא אשה שאינה חוגגת לו שכל הנושא אשה שאינה חוגגת לו אליהו כופתו והק' רוצעו וכל הפוסל פסול ואמר שמואל במומו פוסל (קידושין ע' ע"א. ומאמר שכל הנושא וכו' חסר לפנינו שנשמט מן הוגנת לו עד הוגנת לו ע"י"ש). סוף אדם למות וסוף בהמה לשחיטה הכל למיתה הן עומדין ר' אבא אומר אישוי מי שגדל בתורה ועמלו בתורה ועושה נחת רוח ליוצרו וגדל בשם טוב ונפטר בשם טוב מן העולם ועליו אמר שלמה בחכמתו טוב שם משמן טוב ויום המות מיום הולדו (ברכות י"ז ע"א ע"י"ש) ומלות ר' אבא אומר ליתנייהו חתם. ובפירוש הוטריו הג' מוכן א"ר אבא). למד תורה הרבה כדי שיתנו לך שחר הרבה דעו שמתן שחר של צדיקים לעתיד לבא (אבות ספ"ב בשינוי נוסחא ע"י"ש). ר' חנניא בן עקשיא כו': כך שני חכמים בלשון המשנה ברוך שבחר בהם ובמשנתם. ר' מאיר אומר וכו' עד ואומר ה' ימליך לעולם ועד. ה' מלכותיה קאים לעלם ולעלמי עלמאי. בן בג בג. אומר הפוך בה וכו' ובה ההוי ומינה לא תזוע וכו' בן הא הא אומר וכו' (ועיי' לפנינו לקמן). יה"ר מלפניך ה' או"א שיכנת ב"ה המקום במהרה בימינו. ר' חנניא בן עקשיא וכו': ובפירוש הוטריו כתב. תניא ר' נתן אומר ברייתא ואף הוא [מ]נהג לאומרו בסוף בעשרה מאמרות וקמפרש ואזיל עז פנים מהו. ולי הכותב נראה לגרוס ר' יהודה הנשיא דכך היא שנויה במסכת כלה ועלה דר"י הנשיא קיימי הנך תנאי ר"א ור"י ור"ע וכו'. ע"כ. ובאמת שלפנינו אין הג' ר' נתן אומר אבל לפנינו הג' ר' יהודה אומר. והוא סתם ר' יהודה (לפנינו הג' ובשת פנים לג"ע אבל בבבא רבתי הג' בוש פנים. כמו שהיא בויטרי. ונוסחא עדיפא. והיא כי התיפך לעז פנים הוא בוש פנים. אבל בשת פנים הוא התיפך לעזות פנים). ומעתה נבין דבריו רש"י. רש"י היה לו בנוסחתו יה"ר וכו' אחר המאמר הוא היה אומר וכו'. ותפלה זו אינה אלא מנהג שנהגו לאומרה בסיום המסכתא וע"כ אמר כתוב במשנה הוא היה אומר עז פנים וכו'. כל' שזה המאמר הוא מהמשנה והוא ליהודה בן תימא. ואח"כ כתב ומוסיפין כאן תניא ר' נתן אומר וכו' וברייא הוא דנהוג. ע"מא לאומרה והיא במס' כלה. שהיתה נוסחתו בנוסחת הוטריו (ובגליון ש"ס ווילנא הרפיוס ע"ז. ע' בסידור רב עמרם גאון. והערה זו אינה מועילת כלום להבנת רש"י וכאשר נראה להלן). אבל אם היו לפנינו שאר הנוספות שהם בויטרי הא דמס' קידושין ודמס' ברכות אין להוכיח מפירושו. אבל מה שמוכח מפירושו דהא בן ה' למקרא וכו' ודבן בג בג. וכן הא הא היו לפניו סדרות כמו שהם לפנינו. וצריך לומר שהיתה נוסחתו שמואל הקטן אומר בן ה' למקרא כמו שהיא בויטרי. שהיו לנוסחתו סיום המשנה הוא יהודה בן תימא אומר וכו' ואח"כ יה"ר תפלת המוסים וא"כ על מי יהיה נסמך הוא היה אומר. ובפי' לויטרי כתב על בבא שמואל הקטן אומר בן ה' למקרא וכו' וז"ל. ברוב המחזורים שנינו ההיא דשמואל הקטן אומר בנפול אויבך אל תשמה בסוף ב' מאמרות ואעפ"י ששנויה למעלה בפ' בן זומא. כדי לסמוך עליה הוא היה אומר בן חמש שנים למקרא. ויש שאין בת' למעלה לדשמואל הקטן וכת' הכא עכ"ל. אבל רש"י בפירושו גרסו למעלה בפ' בן זומא (וכתב שם ה"ג חרין אף) [אפן] לא נאמר אלא אפו מלמד שמהלך לו כל ענותיו. וכו' בפ' הר"מ ור' יונה. וסיים ר' יונה ועתה השמיענו שמואל חידוש גדול וכו' ע"י"ש. ורמזתי ע"ז בפ' הקודם. ועיי' בפ' נחלת אבות לאברבנאל. ועיי' באד"ר פמ"א ובנוסח ב' בהוצאת מוה"ר ש"ע כמער פמ"ה דמייחתי להא דיהודה בן תימא. ויש לרדן מזה שאינה מן המשנה אלא מתוספתא שעל המשנה. ובנוסח האברבנאל בנחלת אבות יהודה בן תימא. יה"ר (והוא פי' התפלה כמו שפי' הר"מ). בן בג בג. בן הא הא. ואח"כ

ענוה ויראה. ומכשרתו להיות חסיד צדיק ונאמן.² ומרחקתו מן החטא ומביאתו לידי זכות.³ ונהנין ממנו עצה ותושיה בינה ונכורה.⁴ ונותנת לו מלכות וממשלה וחקור דין.⁵ ומגלין לו סוד מן השמים ורוי תורה.⁶ ונעשה כמעין המתגבר שאינו פוסק וכנהר שמתגבר והולך.⁷ והוי צנוע וארך רוח ומוחל על עלבוניו.⁸ ומגדלתו ומרוממתו על כל המעשים.⁹

אמר רבי יהושע בן לוי בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ומכרית ואומרת.¹⁰ אוי להן לבריות מעלבונה של תורה. שכל מי שאינו עוסק בתורה הרי זה נוזף שנאמר גזם זהב באף חזיר אשה יפה וסרת מעם (משלי י"א כ"ב).¹¹ ואומר והלוחות מעשה אלהים המה וגו' (שמות ל"ב ט"ז) אל תקרי חרות אלא חירות. שאין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה.¹² וכל מי שעוסק בתורה הרי זה מתעלה. שנאמר וממתנה נחליאל וגו' (במדבר כ"א י"ט).¹³ והלומד מחבירו פרק א' או הלכה אחת או פסוק אחד או אפילו אות אחד צריך לנהוג בו כבוד.¹⁴ שכן מצינו בדוד מלך ישראל שלא למד מאחיתופל

מאיר עין

שמאל הקטן אומר בנפול אויבך. הוא היה אומר בן חמש וכו'. וכתב בפירושו וז"ל כפי מה שנמצאו במשניות הישנות הספרדיות במאמרים האלה נשלמה [המס'] ר"ל מאמר בן בג בג ומאמר בן הא הא לפוס צערא אנרא. אבל במשניות אשר אתנו פה היום נמצא עוד מאמר בן חמש וכו'; אבל מה שנרמז על סדר ר' עמרם גאון אין לו ענין לפירוש. וכך הוא בנדרס לפנינו. (סדר מנחה לשבת ל' ע"א). הכי אמר שר שלום גאון וכו' שמנהג בית רבינו בבבל שאחר תפלת מנחה בשבת שונים אבות וקנין תורה (והובא ג"כ בשבלי הלקט ה' שבת סי' קכ"ו וסי' קכ"ז ע"י"ש). ואח"כ נסמן הסדר. פרקי אבות עד גמירא וגם פ"ו שנו חכמים בלשון משנה וכו' עד ואומר ה' ימלוך לעולם ועד. ואח"כ (מסמ' ד"א וזמא) דרכי תלמודי חכמים ענו ושפל רוח וכו'. עכ"ל. והנה מאלה הדברים אין ללמוד רק שמוסיפין פרק א' מר"א וזמא המתחיל דרכן של ת"ח ומסיים וי"א אף ריב"ל. ופרק ד' המתחיל תלמודי חכמים נאים בחבורה. עד דיבור המתחיל (באמצע הפרק) דברים אלו יהיו על לבך דע מאין באת; והנה נכתב בריש הוספת פרק קנין תורה שנו חכמים וכו'. ובמהזור ויטרי כך שנו חכמים. וכתב רש"י בפירושו ע"ז (ובמעות נתייחס זה הפי' להר"מ). ע"י מה שהעירו על זה בש"ס ווילנא) כל' ברייתא היא ובלשון המשנה היא שנויה אבל אינה משנה. ובה שנו רמ"א וכו'. ולפי שעד עכשו כל הפרקים משנה לפיכך הוצרך להודיע שמכאן ואילך ברייתא היא. ומתוך שהללו דברי הגדה הן ומספרות בעסק ת"ח נהגו לאומרן בכית הנכנסת עם שאר פרקים הללו של מס אבות; אמנם לתכלית זו די באמרו שנו חכמים ברוך שבחר וכו'. שהדיבור שנו חכמים הוא כמו תנו רבנן בלשון הגמרא. ולא מצינו שתהא לשון משנה מיוחדת לעצמה אלא בסגנון האחרונים. דרך משל במדרש המאוחר במדבר רבה פ"א כוהו רדנו לשון משנה הירודה פת חמה. והשתמשו בזה כשמביאין דבר מן המשנה. ולא הבדילו רק בין לשון תורה ללשון חכמים. כאמרו לשון תורה לעצמה ולשון חכמים לעצמו. וכל הברייתות העתיקות ספרא וספרי הם בלשון חכמים. ע"כ דעתי שיעקר הנוסחא שנו חכמים. שהיא כמו תנו רבנן. והוסיף ברוך שבחר וכו' וברכה זו להחשיבה שאין הברייתא מועטת בחשיבותה מן המשנה. ובגלילין ניתוסף בלשון המשנה. לומר שהיא כמו תנו רבנן. שבלשון המשנה היא שנו חכמים. והובאה הערת זו לפני. והשם ר' אומר וכו' כדמוכח מכלל רבתי ע"י"ש. וע"י ר"ת נתחלף ר"מ ברא"מ וע"כ לפנינו וכו' אליעזר אומר; ¹ באבות ובכלל יציק וחסדי ונאמן; ² באבות ומקרבתי לידי זכות. ובכלל ומקרבתי לזכות. ושם מלבשתו מכשרתו מרחקתו בלא וי"ו; ³ באבות ובכלל מסיים שני' לי עצה ותושיה אני בינה לי גבורה; ⁴ בכלל נותנת לו וכו' גדולה (חוקר) [חקר] דין; ⁵ באבות ומגלין לו רוי תורה. ובכלל ומגלין לו מן השמים רוי תורה; ⁶ באבות כמעין שאינו פוסק. ובכלל נעשה כמעין שאינו נפסק וכנהר המתגבר והולך לו; ⁷ בכלל הוי צנוע; ⁸ בכלל כל המעשים כולם; ⁹ בכלל מכרות; ¹⁰ בכלל שכל מי שאינו חסיד בתלמוד תורה. ובאבות ובכלל נקרא נוזף; ¹¹ ע"י סדר אליהו וזמא פ"ד צד קע"ט ובנרמז שם במ"ע סי' ו'; ¹² באבות שכל מי. ובכלל וכל הלומד בתלמוד תורה; ¹³ באבות הלומד וכו' אות אחת. והוסיפו בו במחברות או דיבור א'. והוא עפ"י פרש"י שג' או דבר א'. ובכלל וכל הלומד מחבירו וכו' ואפי' פסוק א' ואפי' אות אחת קטנה ופרשוה שם בגמרא:

אלא שני דברים בלבד קראו רבו אלופו ומיודעו. שנאמר ואתה אנוש כערכי אלופי ומיודעי (ההלים נ"ה ד"ה)¹⁵. והלא דברים קל וחומר ומה דוד מלך ישראל שלא למד מאחיתופל אלא שני דברים בלבד קראו רבו אלופו ומיודעו הלומד מחבירו פרק אחד או הלכה אחת¹⁶ על אחת כמה וכמה שצריך לנהוג בו כבוד. שנאמר כבוד חכמים ינחלו (משלי ג' ל"ה)¹⁷.

כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה. ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה. ובתורה אתה עמל. ואם אתה עושה כן אשריך וטוב לך. אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא¹⁸. אל תבקש גדולה ואל תחמוד כבוד¹⁹. יותר מלמודך עשה. ואל תתאוה לשלחנם של מלכים. ששלחנך גדול משלחנם וכתרך גדול מכתרם. ונאמן הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך²⁰.

גדולה תורה מן הכהונה ומן המלכות. שהמלכות בשלשים מעלות וכהונה בעשרים וארבע. והתורה נקנית בארבעים ושמונה דברים²¹. ואלו הן²². בתלמוד. בשמיעת האוון. בעריכת שפתיים. בבינת שפתיים²³. בבינת הלב. בשכל²⁴. באימה ויראה²⁵. בענוה. בשמחה. בשימוש חכמים. בדיבוק חברים²⁶. בישיבה²⁷. במקרא ובמשנה. בדרך ארץ²⁸. במיעוט שינה. במיעוט תענוג. במיעוט דרך ארץ. במיעוט סחורה²⁹. בארך אפים. בלב טוב³⁰. באמונת חכמים ובקבלת חכמים ובקבלת היסורין³¹. והמכיר את מקומו והשמח בחלקו והעושה סייג לדבריו ואינו מחזיק טובה לעצמו³². אוהב את המקום. אוהב את הבריות. אוהב את התוכחות. אוהב את המישרים³³. ומתרחק מן הכבוד. ואינו רודף אחר הכבוד. ואינו מגים לבו בלימודו. ואינו

מאיר עין

¹⁵ בכלה עשאו רבו (דוגמת עשה לך רב) וכן באבות. והנה קראו: ¹⁶ באבות או פסוק א' או אפי' אות אחת. ובכלה או פסוק א' דבר א' ואפי' אות אחת. והק"ו הוא שינהוג בו כבוד: ¹⁷ באבות ובכלה ואין כבוד אלא תורה שני כבוד חכמים ינחלו. ותמימים ינחלו טוב. ואין טוב אלא תורה שני כל לקח טוב וגו' וציון בפרש"י: ¹⁸ במחזור ויטרי ובתורה תעמל אם אתה וכו': ¹⁹ באבות גדולה לעצמך. בכלה ולא תחמוד: ²⁰ בכלה נאמן בלא וי"ו. בדפוס ויילנא הפכו המציקין המלכים לשרים: ²¹ באבות שהמלכות נקנית (והאמת שנתייחדה אבל לא נקנית וכו' ככהונה) ושם ובכלה והכהונה: ²² באבות ובכלה ליתא: ²³ באבות ובכלה ליתא. ונראה ששתי נוסחאות כאן שנתערבו: ²⁴ באבות ובכלה בשכלות הלב והגריף מחקו: ²⁵ באבות ביראה. ובכלה בקימה ביראה. ונראה שהוא שיבוש הדפוס. ובמחזור ויטרי וביראה: ²⁶ בויטרי ובדיבוק. באבות בדקדוק חברים. ובכלה בדקדוק: ²⁷ באבות בישוב: ²⁸ באבות ליתא. ובכלה במקרא בדרך ארץ. וליתא במשנה בס"ס: ²⁹ באבות במיעוט סחורה במיעוט שינה וכו' במיעוט שחוק במיעוט ד"א. ובכלה במיעוט שינה במיעוט שיחה במיעוט סחורה במיעוט שחוק במיעוט תענוג במיעוט ד"א. ובמחזור ויטרי במיעוט שינה וכו' במיעוט שיחה במיעוט סחורה במיעוט שחוק. ונראה עיקר בישוב במקרא במשנה בדרך ארץ. והוא עפ"י המשנה דקידושין ספ"א וכל שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ אינו מן הישוב. ובפי' רש"י בישוב גרסין פי' בישוב הדעת: ומ"ש במיעוט דרך ארץ הוא מצינו אחר ויגידו עליו רעיו שחוק ותענוג. ומחוסר הבנת הענין השמיטו באבות בדרך ארץ. והאמת שאם אין דרך ארץ אין תורה. ובמבוא לסדר אליהו מאמר י' צד ק"ג הארכתיו במושג דרך ארץ ושימושו וציון במבוא לפנינו: ³⁰ בכלה ולב טוב. ובויטרי נסדר בארך אפים בערבוך בין תענוג ומיעוט ד"א: ³¹ באבות ובכלה ליתא בקבלת חכמים וכן בויטרי ליתא. ונראה דהיינו באמונת חכמים וכו' נוסחאות הן שנתערבו: ³² באבות המכיר. ובכלה המכיר השמח העושה ואין. כולם חסירי וי"ו עד הנוסחה ואין: ³³ באבות אוהב אוהב את המקום וכו' אוהב את הצדקות אוהב את התוכחות וכו'. ובפרש"י אוהב את הצדקות ל"ג. ובכלה אוהב את המקום אוהב את התוכחות אוהב את הצדקות אוהב את המישרים:

שמח בהוראה.³⁴ הנושא בעול עם חבירו ומכריעו לכף זכות ומעמידו על האמת ועל השלום.³⁵ ומתישב בלמודו. שואל ומשיב.³⁶ הלומד על מנת ללמד. והלומד על מנת לעשות. והמחכים את רבו. והמכוון את שמועתו.³⁷ והאומר דבר בשם אמרו. הא למדת שכל האומר דבר בשם אמרו מביא נאולה לעולם שנאמר ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי (אסתר ב' כ"ב):³⁸

התורה נותנת חיים לעושה ולשומרה בעוה"ז ובעוה"ב ולימות משיחנו. שנאמר כי חיים הם למוצאיהם (משלי ד' כ"ב) ואומר רפאות תהי לשריך ושקוי לעצמותיך (שם ג' ח') ואומר עין חיים היא למחזיקים בה (שם שם י"ח) ואומר אורך ימים בימינה (שם ט"ז) ואומר כי לית חן הם לראשך (שם א' ט"ז) ואומר תתן לראשך לית חן (שם ד' ט"ז) ואומר כי בי ירבו ימין (שם ט' י"א) ואומר כי אורך ימים ושנות חיים (שם ד' ב'):³⁹

ר"ש בן יהודה משום ר' שמעון אומר⁴⁰ הנוי והכח והעושר והחכמה והתפארת והשיבה והבנים נאה לצדיקים ונאה לעולם. שנאמר עטרת תפארת שיבה (משלי ט"ו כ"א) ואומר עטרת זקנים בני בנים (שם י"ז) ואומר תפארת בחורים כחם (שם כ' כ"ט) ואומר ונגד זקניו כבוד (ישעיה כ"ד כ"ג).⁴¹ ר' שמעון

מאיר עין

³⁴ באבות מתרחק מן הכבוד ולא מגיס לבו בתלמודו וכו'. ובכלל מתרחק וכו' ולא רודף וכו' ולא וכו' בתלמודו. ולא וכו': ³⁵ באבות נושא בעול וכו' מעמידו על השלום. מכריעו מעמידו כולן בלא וי"ו. וכן בכלל מעמידו על האמת מעמידו על השלום: ³⁶ באבות ובכלל מחייב וכו' ומשיב שומע ומוסף: ³⁷ בכלל ליתא הלומד וכו'. וגרים המחכם וכו' המכוון וכו'. וכן במחזור ויטרי המחכם: ולפנינו הסדר כמו שהוא באבות. אבל בכלל הסדר בסגנון אחר שמתהיל בישיבה במקרא וכו'. ועיי"ש בגמרא דכלה רבתי דכני ל' מעלות של מלכות וכו"ל של כהונה: ³⁸ וכו' באבות ובכלל רבתי שם. ובויטרי ליתנייהו למלות הא למדת. ועיי' במס' בלח בסוף פירקא. וכל האומר דבר משם חכם שלא אמרו ממנו גורם (הגרי"א משום רבו שלא אמרו גורם) לשכינה שחסתלק מישאל וכל האומר דבר בשם אמרו מביא נאולה לעולם שג' וכו' ועיי"ש ברכתי דג' ותאמר דבר שלא שמע מפ' רבו ותחולק על וישיבתו של רבו גורם וכו' וכל האומר דבר בשם רבו מביא נאולה לעולם שג' וכו'. ועיי' חולין ק"ד ע"ב וברש"י שם ונדה י"ט ע"ב. וע"ע כמה שהארכתי בחוספה למבוא לסדר אליהו צד קמ"ג וקמ"ד: ³⁹ באבות ובכלל תורה שהיא נותנת חיים וכו'. והא דלימות משיחנו ליתא. ובסדר אליהו הוא סגנון רגיל עו"הו ועו"הב וימות המשיח (ובענין נוסחת משיחנו עיי' בהקדמה האשכנזית לסדר אליהו). ונראה שנתוסף כאן עפ"י סגנון סדר אליהו. ועיי"ש בכלל רבתי דמצריך להו לכולהו קרא. ובענין סדר המקראות עיי' בסידור עבודת ישראל: ⁴⁰ באבות ר' שמעון בן מנסיא אומר משום ר"ש בן יוחאי. ובמחזור ויטרי א"ר יהושע בן לוי משום ר' אלעזר בר' שמעון. ובתוספתא סנהדרין פ"א ובכלל רבתי כנוסחתנו: ⁴¹ והנה מנו שבע מדות. ובאבות מנו והכבוד והחכמה והזקנה והשיבה והבנים. ותפארת ליתא. ובכלל מנו בסדר אחר החכמה הזקנה השיבה והכבוד. ותפארת ליתא. וצריך לומר דתפארת שלפנינו היינו הכבוד דהתם. ובמחזור ויטרי הסדר הנוי והכח והחכמה והעושר והכבוד והשיבה והבנים. ובהגרי"א והחכמה ל"ג. ובאמת כי מניית חו"ל להו שמונה ולקמן אמר אלו שבע מדות. וצ"ל והזקנה והשיבה או או קאמר. שכן ששים לזקנה ושבעים לשיבה. ובמ"ק כ"ח ע"א דרש"י בבבא מציעא פ"ג קכ"ב ככלל בגמרא שיתין הוה. ואמרו שם דב יוסף כי הוה בר שיתין עבד להו וימא טבא לרבנן אמר נפקא לי מכרת. ועיי"ש בתוספות. ובעל סידור עבודת ישראל הביא בשם ר"ה דניו אינה מרה אלא הוא שם כלל לכל ה' מדות. ובמה שרפא הנוסחא דאבות הכה את נוסחתנו ודכלה רבתי דא"כ לא הוה רק שש. ובעיקר הענין אין דבריו נכונים דבעדיות פ"ב מ"ט שנו. הוא היה אומר (ד' עקיבא) האב זוכה לכן בניו ובכה ובעושר ובחכמה ובשנים וכו'. ובפ"י הראב"ד הביא מירושלמי דקידושין בניו דכתיב והדרך על בניהם. בכת דכתיב גבור בארץ יהיה זרעו. בעושר דכתיב נער הייתי וגו' וזרעו מבקש לחם. בחכמה דכתיב ולמדתם אותם את בניכם. בשנים למען ירבו ימיכם וימי בניכם. וגרסינן התם וכשם שהוא זוכה לו בחמשה דברים כך הוא חייב לו ב' דברים מאכיל ומשקה וכו'. הרי שנוי הוא מן המניין. ולתרג"א נמי תיובתא דהא חשיב חכמה. ופירוש ובשנים היינו או ימי זקנה או ימי שיבה. ושתיים דחשיב לפנינו

בן מנסיא אומר אלו שבע מדות שמנו חכמים לצדיקים כולן נתקיימו ברבי ובבניו:⁴²

(עשרה) [חמשה] קנינין קנה הקב"ה בעולמו. אלו הן. תורה קנין אחד. שמים וארץ קנין אחד. אברהם קנין אחד. ישראל קנין אחד. בית המקדש קנין אחד. (שמים וארץ) [תורה] קנין אחד. מנין. שנאמר ה' קנני ראשית דרכו (משלי ח' כ"ב). שמים וארץ מנין. שנאמר כה אמר ה' השמים כסאי (ישעיה ס"א). אברהם קנין אחד. שנאמר ברוך אברהם לאל עליון קנה שמים וארץ (בראשית י"ד י"ט). ישראל קנין אחד. דכתיב עד יעבור עמך ה' [עד יעבור] עם זו קנית (שמות ט"ז ט"ז) ואומר לקדושים אשר בארץ המה ואדירי כל חפצי במ (תהלים ט"ז נ"י). בית המקדש קנין אחד. שנאמר מקדש ה' כוננו ידיך (שמות ט"ז י"ז) ואומר ויביאם אל הר קדשו הר זה קנתה ימינו (תהלים ע"ה ל"ד).⁴³ וכלם לא בראם אלא לכבודו. שנאמר כל הנקרא בשמי לכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו (ישעיה מ"ג ז') ואומר ה' ימלך לעולם ועד (שמות ט"ז י"ה):⁴⁴

יוחנן בן בג בג אומר הפוך בה והפוך בה דכלא בה. ובה תהוי. ומנה לא תזוע. שאין לך מדה טובה הימנה. בן הא הא אומר לפום צערא אגרא:⁴⁵

מאיר עין

יותר. הם הכבוד והבנים שאין האב זוכה אותם לבן. וכנסתחנו כ"ה בתוספתא סנהדרין פ"א אלא דהתם הסדר והתכמה והשיבה והתפארת והבנים. וזה נכון יותר דתפארת (היינו הכבוד) והבנים הם העושים על החמשה. ובתוספתא כ"י ערפורט והכבוד והתפארת ב' נוסחאות הן שנתערבו: "בתוספתא סנהדרין פ"א. ובירושלמי סנהדרין פ"א ה"ג גרים לכולא הכי. ר"ש בן מנסיא אומר הניו והכח והעושר והתכמה והשיבה והכבוד והבנים וכו'. תני רבן שמעון בן גמליאל אומר אילו שבע מדות שמנו חכמים בצדיקים כולן נתקיימו ברבי ובניו. ר' יוחנן אומר כל שבע מדות שאמרו חכמים בצדיקים היא ברבי. מאן רבי. הוא רבי הוא ר' יהודה הנשיא. א"ר אבהו הוא רבי הוא ר' יודן הנשיא הוא רבינו: והאי תני רבן שמעון בן גמליאל וכו' ודאי שבשחא היא. ואולי הדברים מסודרים וצ"ל. תני רש"ב אומר הניו והכח וכו' (ונוסחא אחרת היא) ר"ש בן מנסיא אומר אלו שבע מדות וכו'. וכשהביאו דברי ר' יוחנן מוסיף על ר"ש בן מנסיא שאלו מאן רבי. הלא הוא רבי הוא ר' יהודה הנשיא ועל זה העיר ר"ש בן מנסיא. ור' יוחנן מאי קמ"ל. והשיב ר' אבהו דל"ר יודן נשיא קרי ליה נמי רבי ודבינו: באבות נסדרה כאן עוד בבא ארי' בן קיסמא פ"א היתיי מתלך בדרך וכו'. ולפנינו ליתא וכן בברייתא דכלה רבתי ליתא. אבל בגמרא שנסדרה על הברייתא איתא לה: "כ"ה באבות ובכלה (וכבר הגיה בעל זיקוקין דנורא) ועיי' בסדר אליהו וזמא פ"ט צד קפ"ז במ"ע אות ו'. ועיי' ברש"י לאבות ובגמרא דכלה רבתי. וכתב בפירושו המחזור ויטרי. אבל בסיפרי אצל הלא הוא אביך קנך אין כת' אלא שלשה קניינין וכן בפסחים פרק האשה. אבל במכילתא אצל עם זו קנית מונה אותם ארבעה. וכן ראיתי במחזור ישן וכו'. ואני אומר כשם שהספרי והמכילתא חלוקים שזה אומר ג' וזה אומר ד' כך אפשר שהגד(ת)ה[ה] שלישית חלוקת (לס"ה) [לומר] ה'. ע"כ: "וכ"ה בכלה. אבל באבות היא בבא לעצמה והג' לה. כל מה שבדא הקב"ה בעולמו לא בראו אלא לכבודו שנאמר וכו'. ועיי' בסוף אדר"ג ובהערות מוהר"ו שעכשער: "וכ"ה במחזור ויטרי כמ"ש בתחלת הפרק ולפנינו באבות היא סוף פ"ה. והתם גרים ובה תהוי וסיב ובלה בה ומנה לא תזוע. ופי' ובה תהוי היא כלשונם והוי בה. והוינן בה. היות דרב ושמואל היות דאבוי ורבא. אמנם עיקר הוספה זו צריכה תלמוד. שהיא בלשון בבלי. לשון שגשגתם בה הלל ונתיחסו אליו באדר"ג פכ"ו. ששנו שם. הוא היה אומר אם אני כאן וכו' הופכה והפוך בה דכולא בה ולכולהון לפום צערא אגרא. מעשה בהלל הזקן וכו' אמרו לו בכלאה מפשאי אי אתה יודע שלפום צערא אגרא (עיי"ש הערת מוהר"ו שעכשער אות ס"ד). ושם בנוסחא ב' הוא היה אומר דאנן בה וכו' ומה הוא הפוך בה והפוך בה דכולא בה ומנה לא תזוע שאין לך מדה טובה יותר ממנה בן הא הא אמר לפום צערא אגרא (והדברים מראין שאלי הדברים האחרונים הם הוספה). מעשה בחמור א' וכו' הוא שהיה הלל מקיים לפום צערא אגרא. ונראה לי שעיקר אלה הדברים הם הוספות לפ' קנין תורה כמו שנסדרו לפנינו. שזמנו מ"ה דברים והוסיפו עליהם בן בג בג ובן הא הא מה שקבלו מתלל הזקן בלשון רבם:

[אמר] רבי חנינא בן עקשיא רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצוות שנאמר ושמרתם מצותי ועשיתם אותם אני ה' (ויקרא כ"ב ל"א) ואומר ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר נשעיה מ"ב כ"א):⁴⁶

אמר רבי אלעזר בן עזריה א"ר חנינא תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם. שנאמר וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך (שם נ"ד י"ג) אל תקרי בניך אלא בוניך:⁴⁷

מעשה בתינוק אחד שלמדו אביו ספר בראשית. פעם אחת עלה קיסר לאותה מדינה ונשבה אותו תינוק וספרו עמו. וחבשוהו בבית האסורים וספרו עמו. והכניסוהו לגנזי קיסר. פעם אחת נטרפה דעתו של קיסר. אמר להם הביאו לי ספר זכרונות. הלכו ומצאו ספר בראשית. באו כל גדולי מלכות [נ]לא היו יודעין לקרות בו. אמר[ו] זה ספר מספרי ישראל הוא יש תינוק אחד מהם שהוא חבוש בבית האסורין שלך. הלכו וקראו לו. כיון שראה ספרו חבקו ונשקו. וקראו ופרשו עד ויכולו. כיון ששמע קיסר שבחו של הקב"ה היאך ברא עולמו עמד מכסאו ונשקן על ראשו. אמר לו יודע אני שלא הרגיש הקב"ה את עולמו אלא בשבילך כדי להתייך.⁴⁸

מאיר עין

⁴⁶ בסוף פ' קנין תורה בגמרא א"ר חנינא בן עקשיא (בדקדוקי סופרים סוף מכות העלה דעיקר הנוסחא חנינא) וכו'. והתם ליתא מקרא ושמרתם וגו'. ועיי"ש בפ' המיוחס לרש"י ומה שהובא בגליון ממג"א סי' נ"ד. ובאמת זה הבאמר הוא סוף משנה דמכות (ועיי"ש ברש"י ובפ"י הר"מ) ושם נמי ליתא למקרא דושמרתם וגו'. ולבי אומר לי שהיא הנוסחא העתיקה ומחוסר הבנה השמיטוהו המעתיקים. וחז"ל אולי ידיו הוא שלפי פירוש המפרשים לא היה לו לומר רק הרבה להם מצוות. ותו דבמקרא דישעיה לא נזכרת רק תורה. ותורה ומצוה ב' ענינים הם. כמ"ש ואתנה לך את לחת האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי לאהורחם (שמות כ"ד י"ב). ולזה הביא המקרא ושמרתם וגו' שפירשוהו כתוב"כ ושמרתם זו משנה ועשיתם זו המעשה וכו'. ואעתיק כאן פ' רש"י כדי להבין עומק מאמרו של ר' חנינא בן עקשיא. וח"ל רש"י לזכות את ישראל כדי שיהו מקבלין שכר כמה שמונעין עצמן מן העבירות לפיכך הרבה להן [כמה מצוות] שלא היה צריך לצוות [כמה מצוות] וכמה אזהרות על שקצים ונבלות שאין לך אדם שאינו קץ בהם אלא כדי שיקבלו שכר על שפורשין מהן ע"כ. אבל באמת בא רחב"ע לומר שאלו המצוות שנראות שאינן צריכות להכתב נכתבו להיות תורה שלימה כי למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר. כי העסק בתורה הוא עיקר זכותן של ישראל והקב"ה רצה לזכות את ישראל. וכמ"ש בירושלמי ריש פאה על מה ששנו ותלמוד תורה כנגד כולם ר' ברכיה ור' חייא דכפר תחומין. ח"א אפי' כל העולם אינו שות (אפי') לדבר א' מן התורה. וח"א אפי' כל מצוותיה של תורה אינן שוות לדבר א' מן התורה. מעתה נכתבו אלה המצוות שיתעסקו בהן ישראל שהעסק בתורה הוא כנגד כולם. (וכבר נגע בזה הענין בעל זיקוקין דגורא אלא שלא העלה דבר ברור) ואולי שעל יסוד נוסחתנו תרגם יונתן מקרא דושמרתם אנא ה' דיבה אנר לנטרי פקודי ואוריית. ועיי' בסוף אדר"ג כי שם נסדר זה המאמר אחר המאמר כל מה שברא וכו' לא ברא אלא לכבודו. ואולי היא שיטה חדשה על השאלה מפני מה ברא אלוה שקצים ורמשים בריש סדר אליהו דבא עיי"ש במע"א אות כ"א והוא עפ"י אמרם שהקב"ה נסתכל בתורה וברא את העולם: ⁴⁷ זה המאמר בסוף ברכות ובסמנו שם המסכתות שסיומם כך. וכן הסיום בנוסחא ב' של אדר"ג. וליתא בשום מקום בן עזריה. ולפי נוסחתנו צ"ל ר' חנינא זה קשיש מרא"בע. ואולי הוא ר' חנינא בן דוסא. ונעיס זה המאמר בפי רא"בע כפי המאורע שאירע לו עם ר"ג. ועיי' בסידור עבודת ישראל שפ' יפה המאמר אל חקרי וכו'. וכבר פרשתי כי גם אני מודעתי דבניך קרמאה משרש בנה ובתראה משרש בן. א"כ בשבת קיד"ע א' גרסינן מאי בנאין ארי' אלו ת"ח שעוסקין בבנינו של עולם. א"כ נראין הדברים כפשוטן. וע"ע בספרי פ' ש"ט שלא היו בונים בד"ת. דדריש ליה על מלת התבונן. ובמדרש ש"ה א' בנות ירושלים רבנין אמרי אל תקרי בנות ירושלים אלא בנות ירושלים זו מנהדרי גדולה של ישראל שיושבין ומבינין אותם בכל שאלה ומשפט: ⁴⁸ אולי צ"ל הרעיש. או שהיא כמו הרגשו על מלכא (ריגאל ט' ט"ז):

מיד נתן לו קיסר כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות (טובות) עבדים ושפחות ושיגרו בכבוד גדול אצל אביו. והלא דברים ק"ו. ומה זה שלא למד אלא ספר בראשית עלתה לו כך. הלומד כל התורה כולה על אחת כמה וכמה:⁴⁹

אמר ר' שמעון בן לקיש כל המצער עצמו בעו"הו ועוסק בתורה בלילה הקב"ה הוא מושך עליו חוט של חסד ביום. שנאמר יומם יצוה ה' חסדו ובלילה שירו עמי (תהלים מ"ב ט) ותורה מגינה עליו כל אותן השנים שהוא מוטל בעפר. שני בהתהלךך תנחה אותך (משלי י"ב) בעו"הו. ובשכבך תשמור עליך (שם) זו שעת מיתה. והקיצות היא תשיחך (שם) זה העו"הב:⁵⁰

אמר ר' יוחנן למדתי כל התורה כולה ולא למדתי שני דברים הללו עד עכשו. מתן שכר מן הזקיקה ויראת חטא מן הבתולה. מתן שכר מן הזקיקה כיצד. פעם אחת מצאתי זקיקה אחת בבית הכנסת שבאת מעיר לעיר להתפלל. ואמרתי לה. בתי לא היה בית הכנסת בעירך. ואמרה לי. רבי באתי מעיר לעיר להתפלל לקבל שכר ואתה אומר לי כך. הא למדנו מתן שכר מן הזקיקה. יראת חטא מן הבתולה כיצד. פעם אחת נכנסתי בבית הכנסת ומצאתי בתולה אחת שהיא עומדת בתפלה ואומרת. גיהנם אני טובה ממך. אם רצוני שיבואו אצלי עשרה בני אדם ויאכלו וישתו עמי ואח"כ יעשו דבר זימה אני והם נכנסין אצלך. אלא אני טובה ממך שאני כופפת את יצרי וממלטת את עצמי ממך. הא למדנו יראת חטא מן הבתולה:⁵¹

אמר ר' יוחנן בן זכאי פעם אחת הייתי מהלך בדרך מצאתי אדם אחד שהוא מלקט עצים. דברתי לו [דבר] ולא החזיר לי (דברי). ואחר כך בא אלי ואמר לי אני מת ולא חי. אמרתי לו אם מת אתה עצים למה לך.

מאיר עין

⁴⁹ הובא הסיפור אגב המקרא וכל בניך למורי ה'. והוא בהרחבת דברים והוספות במדרש עשרת הדברות (בהוצאת מוה"ר א' יעללינעק חדר א' צד ע"ו) ועיי' במבוא למכילתא פ"ו צד ל"ה: ⁵⁰ בלי ספק שניתוסף כאן מאמר מחובר ממאמרים שונים. דגרסינן בחגיגה י"ב ע"ב (ועיי' ע"ז ג' ע"ב) אמר ר"ל כל העוסק בתורה בלילה הקב"ה מושך עליו חוט של חסד ביום וכו'. ואיכא דאמרי אמר ר"ל כל העוסק בתורה בעו"הו שהוא דומה ללילה הקב"ה מושך עליו חוט של חסד לעו"הב שהוא דומה ליום. והנה ב' המאמרים בשם ר"ל הם ד"ת או של ריש לקיש או של ר' לוי. ובע"ז מפורש במאמר א' ריש לקיש ואיכא דאמרי אמר ר"ל. ובליקוט תהלים לא הביא רק המאמר תב' ושם מפורש ר' לוי. ולפנינו ב' המאמרים לרשב"ל ונתחברו למאמר אחר. והסיים ותורה אור וכו' מה אור מגין לעולם וכו' ואומר בהתהלךך וגו'. ושם הגי' ר' מנחם בר' יוסי כי נר מצוה ותורה אור וכו' הוא עפ"י דרוש בסוטה כ"א ע"א. דרש זה העו"הו וכו' זו מיתה וכו' לעתיד לבא: ⁵¹ נראה שהוא ברייתא לר"י בן זכאי (ובדלקמן שמפורש אריב"ז) והובאה בסוטה כ"ב ע"א בשינוי ענין. ח"ד בתולה צליינית ואלמנה שובבית וכו'. איני. והאמר ר' יוחנן למדנו יראת חטא מבתולה וקיבול שכר מאלמנה (ורחוק הדבר להקשות מאמרא על הברייתא ולומר איני). ומפורש לה. יראת חטא מבתולה דר"י שמעה לההיא בתולה נדפלה אאפה וקאמרה. רב"שע בראת ג"ע ובראת גיהנם בראת צדיקים ובראת רשעים יה"ר מלפניך שלא וכשלו בי בני אדם. קיבול שכר מאלמנה דההיא אלמנה דהואי בי כנישתא כשיבכותה. כל יומא הוא אחיא ומצלה בי מדרשנו דר' יוחנן. אמר לה בתי לא בית הכנסת כשיבכותך. אמרה ליה רבי ולא שכר פסיעות יש לי. וחך אוכל ישעם דלפנינו הנוסחא העתיקה ובבבלי גשתנו הדברים:

אמר לי רבי האזין לי עד שאומר לך דבר אחד. כשהייתי חי [אני] וחברי בפלשתי היינו עוסקים. כשבאנו כאן גזרו עלינו גזר דין שריפה. כשאני מלקט עצים שורפין את חברי. וכשהוא מלקט עצים שורפין אותי. אמרתי לו דינכם עד מתי. אמר לי כשבאתי לכאן הנחתי אשתי מעוברת ויודע אני שזכר הוא. בבקשה ממך הרי זהיר בו משעה שנולד עד שיהיה בן חמש שנים. הולכהו לבית רבו למקרא. בשעה שהוא אומר ברכו את ה' המבורך מעלין אותי מדינה של גיהנם:⁵²

מאיר עין

⁵² דוגמת זה הסיפור בשינוי הוא בכמה מקומות. בכלה רבתי פ"ב אבריתא קטנים מקבלין פני שכונה וכו' איבעיא להון מכפרין עון אבות או לא. ת"ש דר' עקיבא נפק ליהווא אחרא אשכחיה ליהווא גברא דהוה דרי טונא אכתפיה ולא הוה מצי לסגויי ביה והוה צוח ומתאנת. א"ל מאי עבדתך. א"ל לא שבקנא איסורא דלא עבדתא בההוא עלמא. ועכשיו איכא נמורין עלוון ולא שבקין לי דינינות. א"ל ר"ע שבת ברא. א"ל בחייך לא תשלון דרחילא ממלאכי דמחו לי בפולסי דגורא ואמרין לי אמאי לא תיתי בפריע. א"ל אימא (ליה) [לי] במה דקא ניחנתך. א"ל שבקית איתתא מעברתא. אזל ר"ע עאל ליהווא מדינתא אמר להו בריה דפלוני היכא. אמרו ליה יעקב זכרו דההוא שחיק עצמות. א"ל אמאי. א"ל הווא לסטים אכל אינשי ומצער ברייתא. ולא עוד אלא שבא על גדרה המאורסה ביום הכיפורים. אזל לבייתיה אשכח תחתיה מעברתא נטרה עד ילדה. אזל מהליה לכי גרל אוקמיה בבי כנישתא לברוכי בקהלא. לימים אזל ר"ע ליהווא אחרא איתחיו ליה. א"ל נתנת דעתך שהנחת את דעתי. וזה הסיפור הביא בעל מנורת המאור בסי' מ' באיזה שינויים מעטים. וכתב וחו גרסינן במס' כלה פרק ר' יהודה. ר"ע נפק ליהווא אחרא וכו'. ואח"כ כתב ומצינו כתוב זה יותר באורך במדרש ר' תנחומא פרשת תולדות נח מעשה בר"ע שהיה מהלך בבית הקברות ופגע בפחם אחד וכו' עיי"ש. ומה' ד"ש באבער יחי' במכוא לתנחומא רמו עליו וכתב. זה לא נמצא לא בכת"י ולא בנדפס ובודאי היה לפניו בילמדנו. ונמצא במס' כלה רבתי (בוילנא) ומוכא באור וזוהי ה' שבת סי' נ'. ועיי' בסדר הדורות על ר"ע בשם ס' קטן והוא ספר המעשיות עכ"ל. ובאמת הסיפור בכלה רבתי והסיפור במנורת המאור אינם דומים זה לזה אלא בכלל הענין אבל בפרטיהם הם שונים ולא ממקור אחד יצאו. ואעתיק הסיפור מס' מנחת. מעשה בר"ע שהיה מהלך בבית הקברות ופגע בפחם אחד שהיה טעון עצים על כתיפיו. והיה מרהיט בהם כסוס. גזר עליו ר"ע והעמידו. א"ל בני מה לך בעבודה קשה כזאת. אם עבד אתה ואדוניך נתן עליך עול אני אפדך ממנו ואוציאל לחירות. ואם אתה עני אני אעשירך. א"ל הניחתי אדוני שאיני יכול לעמוד. א"ל מבני אדם אתה או מן המזויקין אתה. א"ל מת אותו האיש. ובכל יום ויום מוסרין אותו לחטוב עצים ונותנין אותו כאש. א"ל מה תיתת מלאכתך בחייך. א"ל גבאי המס הייתי והייתי נושא פנים לעשירים והורג את העניים. ולא עוד אלא שבעלתי גערה מאורסה ביו"ה. א"ל בני שמעת מאותם הממונים עליך שיש לך תקנה. אמר לו אל תעכבני שמא ירגזו עלי בעלי הפורענות ולאותו האיש אין לו תקנה ולא שמעתי כלום פדיון אלא שמעתי שהיו אומרים לי אלו היה לך בן שהיה עומד בצבור והיה אומר בצבור ברכו את ה' המבורך היו מתירין אותו מן הפורענות. לאותו האיש אין לו בן אלא שהניח אשתו מעוברת ואין יורע אם ילדה זכר או נקבה. ואם זכר ילדה מי ילמדנו תורה. א"ל מה שמך. א"ל עקיבא. ושם אשתך. שושמירה. ושם עירך. אלדוקא. באותה שעה נצטער עליו ר"ע והיה הולך מעיר לעיר עד שהגיע לעירו ושאל היכן הוא וביתו. אמרו וישחקן עצמותיו בניהגס. שאל על אשתו אמרו ימחה שמחה מן העולם. שאל על בנו אמרו הרי הוא ערל. ואפי' במצות מילה לא עסק. מיד תפס ר"ע לבנו והושיבו לפניו ללמדו תורה. ולא היה לומד עד שישב עליו בתענית מ' יום. יצאתה בת קול ואמרה על זה מתענה. אמר הן. וקרא בא"ל ב"ת עד שהוליכו לביתו ולמדו ברכת המזון וק"ש ותפלה. והעמידו והתפלל ואמר ברכו את ה' המבורך ברוך ה' המבורך לעולם ועד. באותה שעה התירונו מן הפורענות. ובא אותו האיש בחלום ואמר לה"ע נתנת דעתך בג"ע שהצלחני מדינה של גיהנם. פתח ר"ע ואמר ה' שמך לעולם ה' זכרך לדור ודור. והנה סמנתי בפירוד האותיות הדברים השונים כדי שיראה הקו"א נגקל שלא ממקור אחד יצאו הדברים. וזה הסיפור הוא בא"ל אלא שבא"ל שם אשתו שושמירה ושם עירו לודקא. והוא הסיפור בסדר הדורות באיזה שינויים עיי"ש. וראיתי במחזור ויטרי בסדר מוצאי שבתות סי' קמ"ד וז"ל נמצא בספרי הפנימי' ת': מעשה בר"ע שהיה מהלך בבית הקברות ופגע באדם

פרק ג'

אמר רבי יוחנן מעיד אני עלי שמים וארץ. שכל תלמיד חכם שקורא ושונה לשם שמים ונהנה מיגיעו עליו הכתוב ואמר אשריך וטוב לך (תהלים קכ"ה ב') אשריך בעריהו. וטוב לך לעריהב. ואומר מה יפית ומה נעמית (ש"ה ש"ו יז). ולא עוד אלא שאשתו ובניו יראים ממנו. וא"ר

מאיר עין

אחר שהיה עדים ושחור כפחם והיה טען משאוי גדול של קוצים על ראשו וכו'. ושם הסיפור כמו שהוא בא"ז ובמנוחם באיזה שינוי נוסחאות שיש מהן להקן הגוסס המגומגם במנוחם. והנה נודע לנו שמה שהיה בתנחומא של בעל כנ"ה"מ הוא מספרים הפנימים של החמורד ויטרי. אמנם מי המה הספרים הפנימים. על זה יש לעמוד ע"י בעל המנהיג (בה' תפלה). כתב בס' מ"ז מצאתי בספרים הפנימים והמבדך את השם צריך לכון את לבו כהיה והוזה ויהיה שג' ה' מלך ה' מלך ה' ימלוך לעולם ועד. מצפץ מצפץ מצפץ בא"ת ב"ש. ואין מוסרין את השם אלא לצנועים. אברהם בן נתן. וענין זה מוכיח שבוה השם הוא מספן ספרי בעלי הסודות. ושם ס' ג"ב כתב וראיתי בצרפת בכמה בני אדם שהיו מגביהין את עצמם בשעת קדושה. ויש לי סמך בספרים הפנימים. אמר הקב"ה ברוכים לי שמים וארץ ויורדי מרכבה אם תגידו לבני מה אני בשעה שמקלסין אותי ואומרים לפני ק' ק' ק' ה' צבאות וילמדו אותם שישאו עיניהם למרום לבית הפלחם וינשאו את עצמם. כי אין הנאה בעולמי כאותה שעה שעיניהם נשואות בעיני ועיני בעיניהם וכו'. אב"ן. ודבר זה הובא בשבלי הלקט ענין תפלה ס' כ' בזה"ל. ובמעשה המרכבה מצאתי ברוכים לי שמים וארץ וכו'. (ושם הוא בקצת שינוים לטובה ובסיום המאמר עיי"ש). נמצינו למידן שהם הספרים הפנימים הוא מעשה המרכבה (על כל זה הערני ידידי רעי בבית מדרשנו החכם ר' אברהם הנקרא דר' ביכלער נ"י). מעתה זה הענין הוא בסגנון משולש. העתיק שבהן הסגנון שלפנינו שגתיחם לייב"ז ואותן העלבים היו אופים פת פלטר. ונפטר מדינה של גיהנם בשעה שקראו בנו לתורה ואמר ברכו את ה' המבדך. ואח"כ נשתנה הסגנון ונתייחס המאורע לר"ע. ואותו העלוב בעל עבירות גדולות ולסטים היה ובא על נערה המאורסה ביו"ח ונפטר מדינה של גיהנם כד אוקמיה ר"ע בבי כנישתא לברכי בקהלא. ונראה שהכוונה ג"כ לברכת התורה. וזה בכלל רבתי. ואח"כ גילוי בעלי הסוד הדבר והם ידעו שמו ושם אשתו ושם עירו. ואותו העלוב מוכס היה ובעל עבירות גדולות ונפטר מדינה של גיהנם ע"י תפלת בנו כציבור כשאומר ברכו דתפלה קודם ק"ש הן דשחרית הן דערבית. ובמדרש מאוחר לקט מעשיות לעשרת הדברות (הוצאת מוה"ר א' יעליניקע הדר א' צד פ') נשתנה הסיפור לגמרי. וזהו סגנונו. ומעשה באדם א' שבא על נערה מאורסה ביו"ח והוציאוהו והרגוהו. לאחר מיתתו נולד לו בן מאשתו ונמנעו בני ישראל למולו. פ"א היה ר"ע מתלך בדרך ומצא אדם אחר שחיה כמנוע ביותר היה נושא משאוי גדול של עצים שלא היה אדם בעולם ולא חמור ולא סוס שיכול לטען כמותו. א"ל ר"ע משביע אני אותך בשבעות שתאמר אם אתה בן אדם או שר או מאיזה בריה אתה. אמר לו רבי אדם הייתי וכבר נפטרתי מן העולם ההוא ובכל יום אני מביא משוי כזה ומכניסין אותי בתוכו ושורפין אותי בתוכו שלשה פעמים ביום וזה עמלי בכל יום ויום. א"ל ר"ע מה עשית שעושין לך כך וכך. אמר לו אותו עני. באתי על נערה מאורסה ביו"ח. א"ל בני שמעת אם יש לך שום תקנה באותו עולם. א"ל כך שמעתי מאחורי הפרגוד שבזמן שיעלה בני לס"ת ויאמר ברוך ה' המבדך מוציאין אותי מגיהנם ומכניסין אותי בג'ע. א"ל ר"ע הנחת אשה או בן. א"ל בן א' נולד לי אחר מיתתי ונמנעו ישראל למולו. א"ל מה שמך. ארנוי. מה שם אשתך. שושכייא. ומה שם עירך. לודקיא. יצא כתב רש"י שמו ושם אשתו ושם עירו והלך ר"ע עד שבא לאותה העיר. כיון שבא לעיר יצאו אנשי עיר לקראתו. אמר להם ידעתם איש פלוגי אשהו. אמרו שם רשעים ירקב. אמר להם על מה. אמרו לו כך וכך עשה. אמר להם אעפ"כ הביאו לי בנן. הביאו אותו וצוה למולו והושיבו ללמוד. וכן עשו ולמדוהו ברכות שצריך לו לס"ת. ליום השבת צוה לקרותו לס"ת ואמר ברכו את ה' המבדך וגו' לעולם ועד. מיד הוציאו אביו מגיהנם והכניסוהו בג'ע. באותו הלילה בא אביו בחלום לר"ע וא"ל תנוה דעתך שהנחת דעתי. והנה זה המספר האחרון חזר בענין ההצלה מגיהנם להסיפורים הקודמים שנפטר ע"י ברכו וגו' בברכת קריאת התורה. (ועיי' ביוקקין דנורא שהביא דוגמא לאלה הסיפורים מזהר חדש) וקצת דמיון לאלה הסיפורים היא מה שהעתיקת במבוא לס' אליהו רבא

יראים ממנו. ומלאכי השרת שואלין בשלומם. והקב"ה אוהבו אהבה נמורה. שנאמר וראו כל עמי הארץ [וגו'] [דברים כ"ה י']¹

מאיר עין

צד ל"ב מספר המנהיג ושכלי הלקט. ולפי דבריהם מקורם. דתניא במשנת דרך ארץ זוטא. אמנם לפנינו ליתא בד"א זוטא כמ"ש שם: *

פרק ב'. עיי' באלוהו רבא ספ"ה צד כ"ו וכמ"ע שם אות ס' וס"א וס"ד. ובפ"ה צד צ"א ובאלוהו זוטא בפרק האחרון. ומ"ש ומה'ש שואלין בשלומם ליתא התם. ויראה דר"י שהוזכר כאן הוא ג"כ ריב"ז:

(*) אמא"ש לפי שמנהג זה נתפשט בישראל עד שיתחדו לו שם קדיש יתום רואה אני להרחיב בו כאן קצת הדיבור אם שלא אשלים הענין כולו. במחזור ויפרי מסיים. ועל כן נהגו לעבור לפני התיבה במוצאי שבת אדם שאין לו אב או אם לומר ברכו או קדיש. והנהגה או קדיש ע"כ פירשו שאם אינו יכול לעבור לפני התיבה ולומר ברכו הוא אומר עכ"פ קדיש. והפעם למוצאי שבת דוקא. הוא כמו שכתב אח"כ (ס' פ"ה) ולכך מאריכין בתפלה במד"ש וא' ויהי נעם וסדר קדושה ופסוקי נחמות לאחריהם מפני שביום השבת בדאמר בפ"ר עקיבא (עיי' בהערה י"ד שם) עד שישראל מסיימין אף תפלת המעריב לכך מאריכין בתפלה שלא יחזרו מהרה לניהנם. ואני אוסיף כאן מפיסקתא רבתי ד' הרברות פ' תליתא (צד ק"כ) מה שאמר אביו של מורנוסרופוס. שכל ימות השבת אנו נידונים ובשבת אנו נינוחים ובמוצאי שבת עד שהסדרים שולמים. וכשהסדרים שולמין מלאך אחד יש ושמו דומה שהוא ממונה על הנשמות בא ונוטל נשמות ומקלען וכו'. והביאו ע"ז המקרא צלמות ולא סדרים ופירשוהו צא למות ששלמו סדרים. ובאר"ז כתב בענין הקדיש. וכן מצא מורי הר"ר אלעזר מוורמסא דתנא דבי אליהו רבא דקמן האומר יתגדל מציל אביו מן הפורענות. ואני מא"ש בדקתי ברוקח ולא מצאתי רק שכתב בס' ג"נ שהיתום אומר קדיש אחר אין כאלהינו. וזה מסכים עם דברי האר"ז שכתב מנהגנו בארץ כנען (כך הוא קורא ארץ מושבו) וכן מנהג בני ריגום לאחר שיאמרו הצבור אין כאלהינו עומד היתום ואומר קדיש. אבל בצרפת ראיתי שאינם מקפידים על כך מי שיאמר קדיש אם נער יתום או נער שיש לו אב ואם. וכמנהגנו מסתברא משום מעשה שהיה. דמעשה בר"ע וכו'. והעתיק המעשה. ודע דמה שכתב דתנא דבי אליהו רבא דקמן האומר יתגדל וכו'. אין כוונתו להמפורסם שלפנינו מבמה פעמים. אלא כוון לפ"ה צד צ"פ. כיצד עמד בנו וקורא בתורה בבית הכנסת ואומרים זה בן מי הוא. זה בן איש פלוני עני הוא ונמצאו הרבים מברכין שפך הגדול על ידיו (עיי"ש כמ"ע ובהוספה ב' צד קס"ד). והיתה לפנינו נוסחא אחרת. או שצ"ל דתנא דבי אליהו זוטא וכוון למ"ש שם ספ"ב צד קצ"ד הוי אומר עם הארץ שהיקרא והשנה את בנו תורה בנו מצילו מדינה של ניהנם. ונוסחא אחרת היתה לו. דעכ"פ הדבר שהביא לא נמצא לפנינו לא ברבא ולא בזוטא: